

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
факультет соціології
кафедра соціальних структур та соціальних відносин

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:
**«ПРОТЕСТНІ НАСТРОЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА
ФАКТОРИ ЇХ ВИНИКНЕННЯ»**

Спеціальність: 054 «соціологія»
Освітня програма «Соціологія масових комунікацій»
Освітній рівень: магістр
Кваліфікація: магістр соціології

Виконавець:
Жикуліна Валерія Станіславівна
студентка магістратури

Науковий керівник:
Жуков Віктор Іванович,
кандидат педагогічних наук, доцент

Магістерська робота допущена до захисту
рішенням кафедри соціальних структур та соціальних відносин

Протокол № _____ від «___» _____ 2020 р.

Зав. кафедри _____ проф. Куценко О.Д.
підпис

Київ 2020

Реєстрація

номер

дата

підпис лаборанта кафедри

Рекомендовано

до захисту

підпис наукового керівника

ініціали, прізвище наукового керівника

Результат захисту

оцінка

дата захисту

Голова ДЕК

підпис

ініціали, прізвище

Члени ДЕК

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

Секретар ДЕК

підпис

ініціали, прізвище

Тема дипломної роботи: Протестні настрої сучасного українського суспільства та фактори їх виникнення.

Автор: Жикуліна Валерія, студентка 2-го курсу магістратури факультету соціології КНУ ім. Т. Шевченка.

Анотація. У даній дипломній роботі розглядаються протестні настрої та фактори їх виникнення. Аналізуються етапи виникнення протестних настроїв, детально вивчається роль соціальних рухів у формуванні протестних настроїв, аналізуються соціологічні підходи до розгляду протестних настроїв. Окремо розглядаються макро-економічні передумови виникнення протестних настроїв, а також аналізуються суспільно-політичні фактори впливу на протестні настрої. Також у рамках дипломної роботи проводиться емпіричне дослідження аналізу протестної активності в соціальних мережах.

Ключові слова: Протестні настрої, соціальні рухи, фактори протесту

Theme of diploma work: Protest moods of modern Ukrainian society and factors of their occurrence

Autor: Zhykulina Valeriya, 6th year student of the faculty of sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Abstract. In this diploma protest moods and factors of their occurrence are being analyzed. The stages of the emergence of protest moods are analyzed, the role of social movements in the formation of protest moods is studied in detail, sociological approaches to the consideration of protest moods are reviewed. The macroeconomic prerequisites for the emergence of protest moods are considered separately, and the socio-political factors affecting protest moods are also analyzed. Also, as part of the diploma, an empirical study of the analysis of protest activity in social networks is held.

Keywords: Protest moods, social movements, protest factors

Тема дипломной работы: Протестные настроения современного украинского общества и факторы их возникновения.

Автор: Жикулина Валерия, студентка 2-го курса магистратуры факультета

социологии КНУ им. Т. Шевченко.

Аннотация. В данной дипломной работе рассматриваются протестные настроения и факторы их возникновения. Анализируются этапы возникновения протестных настроений, детально изучается роль социальных движений в формировании протестных настроений, анализируются социологические подходы к рассмотрению протестных настроений. Отдельно рассматриваются макро-экономические предпосылки возникновения протестных настроений, а также анализируются общественно-политические факторы влияния на протестные настроения. Также в рамках дипломной работы проводится эмпирическое исследование анализа протестной активности в социальных сетях.

Ключевые слова: Протестные настроения, социальные движения, протестные факторы

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОТЕСТНИХ НАСТРОЇВ В ЗАРУБІЖНІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІОЛОГІЇ.....	12
1.1. Протестні настрої як тип соціального руху, передумови їх виникнення.....	12
1.2 Генеза, зміст і функції поняття “протестні настрої” як індикатора стану соціуму.....	19
1.3. Структурні аспекти індикаторів соціальної напруги і готовності до протестних дій.....	25
Висновки до Розділу 1.....	30
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ВИНИКНЕННЯ ПРОТЕСТНИХ НАСТРОЇВ.....	31
2.1 Макро-економічні передумови виникнення протестних настроїв	31
2.2. Соціально-культурні аспекти зародження протестних настроїв.....	37
2.3 Суспільно-політичні зміни як фактор впливу на протестні настрої..	42
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ПРОТЕСТНИХ НАСТРОЇВ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	47
3.1. Використання методу SML для аналізу протестних настроїв українського суспільства.....	47
3.2 Аналіз та інтерпретація отриманих результатів	54
Висновки до Розділу 3.....	62
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	69

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку суспільства - протестні настрої цікавлять не лише широкі прошарки населення, але й політичну еліту, соціологів, політологів, економістів та вчених з інших суміжних галузей. Актуальність соціологічного дослідження протестних настроїв важко переоцінити, адже власне протести вивели українське суспільство на шлях побудови дійсно демократичної, соціальної держави, що базується на розвиненій ринковій економіці та дотриманні основних прав і свобод людини і громадянина. Зазначене істотно актуалізує вивчення протестних настроїв, в соціологічному контексті, оскільки останні 6 років будь-який протестний рух одразу виходить на перший план в суспільно-політичному житті. Українське суспільно-політичне поле перебуває у процесі глибинної трансформації та перебудови, про що свідчать результати останніх президентських виборів. Електоральні, суспільно-політичні, протестні настрої українців набули динамічних змін протягом останніх років. Аналіз засвідчує, що протестні рухи виступають сьогодні не тільки важливим структурним елементом будь-якого суспільства, але й одним з головних регуляторів соціальних відносин, що пронизує всі рівні суспільства, його буття. Вивчення протестних рухів, в межах соціологічного контексту дозволить узагальнити та систематизувати наявні знання про цей аспект соціально-політичного життя, також дозволить визначити його можливості в умовах соціальної трансформації сучасного українського соціуму.

Ступінь наукової опрацьованості теми показав, що теоретичні аспекти досліджуваної проблеми були в полі зору вчених, які стали класиками соціально-політичної думки, таких як Е. Дюркгейм, Р. Тернер, А. Турен, Г. Олпорт, Н. Смелзер. Проте, дослідження американських і європейських вчених орієнтовані переважно на західні реалії, що обмежує можливість їх використання для аналізу вітчизняних протестних рухів. Разом із тим, роботи зазначених дослідників дали імпульс для наочних теоретичних розробок дослідження протестних настроїв як суспільного явища з боку українських учених, зокрема проблеми протестних рухів торкалися в свої працях: Є.

Головаха, Н. Паніна, М. Шульга, О. Злобіна, Н. Костенко, С. Макеєв, М. Чурилов, В. Судаков.

Натомість починаючи з початку 2000-х років ХХ ст. представники української школи соціології демонструють певні досягнення в теоретичному осмисленні проблеми протестних настроїв. Аналізуючи протестні настрої, в соціологічному контексті, вітчизняні дослідники пов'язують його основні функції, типи і характер прояву з процесами трансформації сучасного українського суспільства.

Тим не менш, можна констатувати, наявність важливої наукової проблеми, пов'язаної з невідповідністю між наявним системним знанням щодо протестних настроїв та досягнутим рівнем соціологічних знань щодо того, звідки вони приходять і яка їх роль у вирішенні тактичних і стратегічних завдань національного і міжнародного рівня. Це відкриває нові горизонти в дослідженні протестних рухів і його складових.

Метою дипломної роботи є визначити стан протестних настроїв, в умовах трансформації сучасного українського суспільства.

Дана мета передбачає реалізацію таких завдань:

- 1) визначити генезу, зміст і функції поняття “протестні настрої”;
- 2) проаналізувати стан протестних настроїв як тип соціального руху в Україні
- 3) описати структурні аспекти індикаторів соціальної напруги;
- 4) охарактеризувати соціально-культурні, суспільно-політичні, макро-економічні фактори виникнення протестних настроїв;
- 5) використати метод SML (Social Media Listening) в якості альтернативного інструменту аналізу соціологічних вимірів динаміки протестних настроїв в українському суспільстві.

Об'єктом дослідження виступають протестні настрої в умовах соціально-політичних змін сучасного українського суспільства.

Предметом є фактори розвитку протестних настроїв як важливий чинник суспільних змін і трансформацій сучасного українського соціуму.

Гіпотеза дослідження: сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується різкими підвищеннями протестних настроїв.

Обґрунтування гіпотези дослідження. Дана гіпотеза було обрана для того, аби дослідити динаміку протестних настроїв в короткий часовий проміжок. Оскільки існуючі кількісні дослідження демонструють лише тренд щодо підвищення/зменшення протестних настроїв на довгому періоді (не менше місяця) – важливим та актуальним є дослідження динаміки протестних настроїв в умовах короткострового періоду часу. Таке дослідження фактично неможливе при використанні стандартних кількісних методів, тому його можна реалізувати за допомогою методу SML.

Методологічне забезпечення дослідження ґрунтувалось на використанні методу SML (social media listening) аналізу повідомлень в соціальних мережах.

Структура роботи. Робота складається з вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 83 сторінки.

Обґрунтування обраного методу. Метод аналізу повідомлень в соціальних мережах широко актуалізується останнім часом, за даними дослідження ММІ, яке виконує дослідницька компанія Kantar TNS – користувачів інтернету в 2019 році більше, аніж глядачів телевізору в українському суспільстві [33]. Це свідчить не лише про стрімку діджиталізацію українського суспільства і проникнення інтернету в кожен український дім, а й про те, що діджитал дискурс наразі стає панівним в сфері соціально-політичного життя суспільства. Аналіз повідомлень в соціальних мережах дозволяє зрозуміти які настрої панують в українському суспільстві, глибше подивитись на портрет українців, які готові до протестів, виявити тенденції або наміри українських громадян до протестів. Аналіз повідомлень не так давно увійшов до стандартної методології соціологічних та маркетингових досліджень і дозволяє отримувати пряму мову від респондентів та розглянути конкретного дописувача in a nutshell, оскільки його відповіді не продиктовані

питанням модераторів або інтерв'юєрів і таким чином зберігається певна “невинність” думки. Для аналізу пропонується брати мережу Facebook і найбільші спільноти з українським контентом. Період аналізу – від 01.01.2020 до 28.02.2020. Коментарі будуть парситися (тобто збиратись) за допомогою спеціального сайту і відбиратись у масив, потім з масиву будуть видалені нерелевантні коментарі, які не відносяться до теми протестів. Далі коментарі, які підходять до теми будуть детально розбиратись і кластеризуватись у попередньо створені групи. Після цього буде проведено експертний аналіз стану протестних настроїв українського суспільства і порівняно результати з даними соціологічних моніторинрів, а також думкою експертів.

Інструментарій. Інструментарій дослідження буде базуватись на використанні методу Social Media Listening.

Social media listening - це процес моніторингу соціальних медіа (соціальних мереж, сайтів новин, блогів, месенджерів і т.д.) з метою відстеження згадок (як текстуального, так і візуального характеру) певного об'єкта. Об'єктом моніторингу може бути бренд, компанія, персону, рекламна кампанія, подія, ціла сфера (наприклад, освіта, медицина.) Або актуальні теми для певної групи людей (про що і що говорять підлітки, мілленіали) і т.д.

Основним завданням буде тестування можливості використання методу SML для виявлення протестних настроїв в українському суспільстві. В даному випадку таке дослідження можна назвати пілотажним, оскільки аналогічних досліджень, результати яких були б поширені на широкий загал, ще не проводилось.

Тема моніторингу – будь яка згадка набору ключових слів, безпосередньо пов'язаних з протестами. В процесі польового етапу – буде створюватись корзина ключових слів, яка буде наповнюватись безпосередньо під час аналізу повідомлень. На певному етапі насиченості корзини подальший пошук в масиві коментарів можна буде вести не мануально (тобто вручну), а за допомогою пошуку за ключовими словами. За даними дослідження агентства Plus One – в українському сегменті Facebook зареєстровано близько 13 млн унікальних

акаунтів, 31% населення має аккаунт у цій мережі [34].

Основні показники які будуть вивчатись – це:

- Динаміка згадувань можливостей протесту, підбурювань до нього, поширення інформації щодо протестних акцій, заклики до участі в протестах і т.д. В даному випадку всі згадки протестів можна кластеризувати за наступними категоріями:

Категорія А – активне заохочення людей до участі у протестах, інформування про майбутні протестні акції та заклик до приєднання, активна критика влади та погрози протестами, згадки минулих протестних акцій в контексті їх можливого повторення.

Категорія В – інформування про протестні акції, мітинги, без закликів до приєднання, критика представників влади без жодних закликів до дій, згадки минулих протестів без закликів до дій.

Категорія С – згадування минулих протестів, як негативного явища, що призвели до негативних наслідків, заперечення будь-яких протестних акцій, критика протестних рухів.

- Кількість і частка коментарів, які можна інтерпретувати, як протестні серед всіх коментарів
- Портрет аудиторії – вивчення портрету протестної аудиторії українського інтернету

В даному конкретному випадку об'єктом дослідження будуть протестні коментарі під дописами найпопулярніших українських ЗМК у мережі Facebook. За даними дослідження Internews у партнерстві з USAID [32] – ТОП 10 найпопулярніших інтернет ЗМК України виглядають наступним чином:

1. ТСН <https://www.facebook.com/tsn.ua> 1.670 млн підписників
2. Сегодня <https://www.facebook.com/segodnyaonline/> 777 тис підписників
3. Громадське <https://www.facebook.com/hromadskeua/?> 765 тис підписників
4. Обозреватель <https://www.facebook.com/obozrevatel/> 670 тис підписників

5. Українська правда <https://www.facebook.com/ukrpravda/> 601 тис підписників
6. BBC News Ukrainian <https://www.facebook.com/BBCnewsUkrainian/> 530 тис підписників
7. Ліга. НЕТ <https://www.facebook.com/liga.net> 270 тис підписників
8. Факти <https://www.facebook.com/Fakty.ICTV/> 238 тис підписників
9. Espresso TV <https://www.facebook.com/espreso.tv/> 192 тис підписників
10. Корреспондент <https://www.facebook.com/korrespondent.net> 165 тис підписників

Сумарний обсяг неунікальних аккаунтів - 5 млн 878 тис. Згідно до дослідження Smeter компанії Kantar TNS – в середньому пересічний українець підписаний на 4,4 спільноти у Facebook [33]. Таким чином, можна приблизно зробити розрахунки, що ми охоплюємо 1, 33 млн унікальних акаунтів або приблизно 10% української аудиторії Facebook, що є доволі непоганим показником для пілотажного дослідження.

Алгоритм збору та обробки даних:

- 1) За допомогою інструментів збору даних в соціальних мережах [46] - формуємо масив коментарів в спільнотах за період з 01.01.2020 по 29.02.2020
- 2) За допомогою ручного пошуку – формуємо базу ключових слів до її насичення (коли фактично нові унікальні ключові слова перестануть з'являтися)
- 3) За допомогою автоматичного пошуку в Excel – відфільтруємо коментарі, які стосуються протестних настроїв
- 4) Аналізуємо тональність коментарів, кластеризуємо за вищевказаними категоріями
- 5) Аналізуємо отримані результати.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОТЕСТНИХ НАСТРОЇВ В ЗАРУБІЖНІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІОЛОГІЇ

1.1. Протестні настрої як тип соціального руху, передумови їх виникнення

Для того, аби зрозуміти передумови виникнення протестних настроїв – необхідно зрозуміти першопричини виникнення соціального руху як такого. Соціальний рух – в даному випадку треба розглядати з позиції його фінального впливу на реорганізацію суспільства. Так, наприклад, студентство факультету соціології не можна долучити до соціального руху як такого, але у випадку якщо студентство почне відстоювати певні права, організує рух на підтримку певного суспільного процесу, резонансної події і лише у випадку охоплення цієї ідеєю широких суспільних мас – лише в такому випадку студентство може називатись соціальним рухом. Варто зауважити, що соціальний рух має одразу дві характеристики [Галактіонова, 2008: с.11]:

- 1) Невисока ступінь інституалізації – тобто соціальні рухи виникають не на базі певної організації, а швидше як реакціоністський рух. Наприклад, Революція Гідності має всі ознаки називатись соціальним рухом, адже фактично рушійною силою був народ України, а не певна конкретна організація.
- 2) Спонтанність виникнення – тут важливо мати на увазі, що соціальні рухи можуть виникнути доволі швидко і в більшості випадків з'являються як реакція на певну подію, політичну заяву, дію і т.д. Тобто фактично соціальний рух вже несе в собі певну протестність, адже його учасники доволі часто можуть виступати “проти” чогось, або у випадку заборони – “за”.

Підтвердження цим словам можна знайти у праці Р. Тернера “Introduction to Collective Behavior and Collective Action” [Turner, 1993] – так, американський вчений, представник соціологічної школи інтеракціоністів вказує на те, що соціальний рух є сукупністю колективних дій, які направлені на те, щоб підтримати певні соціальні зміни, або навпаки заперечити соціальні зміни в суспільстві [Turner, 1993: с.19]. Таким чином ми приходимо до висновку, що

соціальні рухи виступають, або навіть з'являються на базисі колективного незадоволення або протесту щодо соціальних змін.

Проте, важливо зауважити також і той момент, що рух за боротьбу і з забрудненням довколишнього середовища також є соціальним рухом, оскільки забруднення веде до погіршення соціальних умов життя, хоча і опосередковано. Тобто, треба пам'ятати що соціальні рухи занепокоєні впливом на соціум, а цей вплив вже може бути прямим або опосередкованим.

Французький соціолог А. Турен ускладнює розуміння цього поняття і вказує на класову складову у терміні соціальні рухи, описуючи, що детермінантою соціального руху є конфліктна дія, яка з'являється між агентами протилежних класів, які протистоять один одному в боротьбі за певний соціальний контроль над культурною орієнтацією [Соломатіна, 2010: с.10]. Таким чином, А. Турен розглядаючи соціальні рухи, як класові організації вказує на можливу неоднорідність складу соціального руху та можливість їх диверсифікації. Так, наприклад, певна частина суспільства може виступати за якусь реформу, в той час як інша буде її заперечувати. Наприклад, реформа збільшення податків у більш заможного населення викликає підтримку у більш бідного і викликає повне несприйняття у заможного населення, що власне й розділить суспільство на два різних соціальних рухи, які складаються з різних класів. А. Турен вказує, що соціальні рухи можна називати певними історичним суб'єктами, оскільки їхня діяльність має прямий вплив на перебіг історії [Соломатіна, 2010: с.11]. Якщо ми дійсно розглянемо історичні події в хронологічному порядку, то виявимо, що дійсно соціальні рухи мають великий вплив на перебіг історії.

Таким чином фактично можемо казати про те, що соціальні рухи є важливим джерелом соціальних змін. А, власне, каталізатором соціальних змін і критично важливим чинником створення соціальних рухів є протестні настрої. Джерелом виникнення протестних настроїв є, перш за все, відчуття несправедливості, або відчуження. Якщо розглянути перші прояви протестних настроїв, то у випадку общинно-племінного устрою, виникнення протестів

могло бути пов'язано з досить першочерговими потребами – їжа, місце для відпочинку і т.д. Фактично, в цьому випадку ми говоримо що протестні настрої виникають на стику незадоволеності первинних потреб і відчуття несправедливості. У випадку племінного устрою – протестні настрої здебільшого йшли від певних членів суспільства і були направлені на вождя племені. Протестні настрої знаходили своє відображення у дуелях, бійках і т.д.

В епоху античності протестні настрої не втратили своєї актуальності, не дивлячись на економічний та культурний розвиток суспільства, та схему устрою, яка передбачала також і участь народу у вирішенні питань. Проте форма вираження протестних настроїв була інша. Якщо це був протест поодинокий – то в таких випадках філософи, які були не згодні з політикою зазвичай обирали самогубство. Якщо це був певний соціальний рух – наприклад, раби, - то в такому випадку доходило до масштабних повстань, що переростали у війну [Рукавішникова, 2008: с.20]. Тобто, ми можемо казати, що фактично протестні рухи набули ознак сучасності вже у період античного суспільства. Проте, на той час мирні протести фактично були заборонені і не сприймалися суспільством, тому масовий протест в великій кількості випадків призводив до бунту/війни. Фактично саме з масовістю протест набуває рис соціального руху.

Зупинимось детальніше на рисах соціального руху: В цілому соціальні рухи, як вже було сказано вище – суто неформальні об'єднання, в яких не має фіксованого членства, в учасників соціального руху не має прав і обов'язків (крім тих, що діють і на інших громадян). Однак, це не означає, що з розвитком – соціальний рух не може отримати таких рис. Соціальний в цілому виникає як відповідь на певне соціальне явизе, виникає в результаті стихійного протесту або причин для незадоволення, які торкаються певної великої маси населення. Фактично узагальнити соціальний рух можна, як такий, що виникає у відповідь, тобто реакціоністський протестний рух населення.

Соціальні рухи, розвиваючись, проходять декілька стадій, серед яких виділяють:

1) Стадія зародження (виникнення/стурбованності) – стадія виникнення характеризується таким розвитком ситуації у суспільстві, за якого в суспільстві домінують настрої незадоволеності певними процесами в культурній/економічній/освітній або іншій площині його розвитку. В суспільних прошарках виникають відчуття несправедливості (не особистої, а соціальної), невпевненості. В деяких випадках стадія зародження характеризується як стадія аномії, за Дюркгеймом [Мертон, 2012: с.7]. Цій стадії також характерні кризові процеси у традиційній ідеології держави, соціальне відчуття страху перед певними соціальними явищами. На особистісному рівні може з'являтися відчуття нестабільності власного становища в соціальному середовищі, певної особистої або соціальної невпевненості, яка виникає внаслідок реформ/нововведень/змін тощо. Як справим прикладом виникнення соціального руху на стадії зародження в історії сучасної України можна виділити декілька:

- Незадоволеність знаходженням у складі СРСР у 90-х роках ХХ ст, що призвело до масштабних рухів за незалежність України.
- Незадоволеність результатами махінацій на виборах президента України 2004 року, що призвела до Помаранчевої Революції.
- Незадоволеність діями співробітників спецпідрозділів української міліції, які розганяли мирний протест студентів, що призвела до Революції Гідності.

2) Стадія об'єднання. Ця стадія виникає як наслідок першої стадії і саме на цій стадії соціальний рух вважається створеним, оскільки на першій стадії ще можливі процеси, які можуть попередити створення соціального руху [Зануда, 2015: с.4].

На стадії об'єднання власне окремі люди гуртуються навколо певної важливої проблеми, яка спонукає їх до рішучих та активних дій. Ця стадія ще не означає безпосередньо протест, а під активними діями мається на увазі,

швидше обговорення проблеми та пропонування шляхів вирішення [Гончарова, 2014: с. 11]. На цій стадії соціальний рух формуються більш чітко, з'являються агітатори (яких важливо не плутати з найманцями, що теж набуває актуальності у сучасному світі), з'являються лідери протесту, які беруть на себе певну відповідальність і організацію подальшого розвитку та існування руху. Це одна з ключових стадій, оскільки від лідерів залежить подальший розвиток соціального руху і саме на цій стадії лідери визначають стратегічний напрям дій руху, тактику. На цьому етапі відбувається залучення якомога більше людей, популяризувати свої ідеї на широку громадськість, особливо на тих, кому ці ідеї будуть близькими. Ця стадія, коротка у часі і на цій стадії зазвичай визначається подальший процес розвитку або занепад.

3) Стадія формалізації і бюрократизації. Ця стадія яка є характерною не для більшості соціальних рухів, навіть навпаки – дуже мала кількість соціальних рухів успішно доходять до цієї стадії. Важливо характеристикою цієї стадії є її оформлення у чітких рамках – для більшості суспільних мас стає зрозумілим ідея руху. Для безпосередніх учасників руху – на цій стадії ідеологія руху формується остаточно, ефективність діяльності руху стає майже максимальною, максимально зростає популярність лідерів руху. Цій стадії також притаманна фіналізація традицій, започаткованих у русі, підтримка та захист інтерес членів руху [Паршакова, 2011: с.18]. Саме до стадії формалізації відноситься формулювання символіки і кодексу руху. Хоча, тут є певні відхилення від норми, адже на певних етапах формування соціального руху – саме символіка починає чітко ідентифікувати новостворений рух і від неї починається відлік з моменту створення руху. Тим не менше – деякі дослідники вказують, що формулювання символіки і кодексу на первинних стадіях вказує на певну формалізацію, що перш за все на таких етапах притаманна соціальній групі, а не соціальному руху.

4) Стадія розпаду – може наступати або після досягнення своїх завдань, або після зникнення причин, які обумовили створення руху. Важливо зауважити також, що рух може припинити існування і на початковій стадії розвитку, через

тиск різних умов (зовнішніх та внутрішніх). Фактично соціальний рух це досить нестабільне утворення, яке може викликати спонтанно, швидко розвиватись і також швидко занепасти [Паршакова, 2011: с.15]. Також соціальний рух може трансформуватись у і у соціальний інститут або формалізуватись, набувши ознак організації. Також доля руху може залежати від одностайності ідей, які пропагують його учасники. Так, наприклад, якщо рух охоплює багато ідей, а його члени по-різному бачать його розвиток – то в такому випадку соціальний рух може розпастись на декілька угруповань, які також врешті решт згаснуть. У випадку, якщо рух розвивається під радикальними гаслами, або його розвиток відбувається на території авторитарної держави – в такому випадку рух може стати забороненим, а його члени – заарештовані, або оголошені поза законом [Резнік, 2011: с.5].

Розглядаючи яскравим прикладом соціального, протестного руху Революцію Гідності – проаналізуємо усі стадії розвитку цього соціального руху:

- 1) Стадія зародження – фактично каталізатором цієї стадії став розгін студентів – мітингарів спецпідрозділами МВС. На цій стадії соціальний рух характеризується певним ціннісним дисбалансом, відсутності чіткої цілі у протестувальників, активними радикальними діями частини протестувальників. Ця стадія також продемонструвала готовність до протестів великої частини українського суспільства, на той момент.
- 2) Стадія об'єднання – фактично початок розбудови території сучасного Майдану Незалежності під потреби Революції Гідності, облаштування наметового містечка, створення штучних барикад у центрі Києва, поява перших лідерів. Варто відзначити, що Революції Гідності був притаманний більш активний перебіг протестів, оскільки першопричина була також досить радикальна. Тобто у цьому випадку власне силові дії з боку силових структур побудили агресію з боку мітингувальників, яка до цього була підкріплена незадоволеністю владою як на державному, так і на місцевому рівні, корупцією у всіх ешелонах влади і т.д. На прикладі

Револуції Гідності знаходимо підтвердження тому, що ця стадія може бути дуже швидкою.

- 3) Стадія формалізація – це, безумовно, створення сотень, загонів самооборони з керівниками, комендантів майдану, умовне висування лідерів протестного руху. Ця стадія, як можемо бачити на прикладі, дуже тісно пов'язана зі стадією об'єднання, а також розвивалась паралельно з попередньою стадією. Тобто на цьому етапі ми можемо зробити висновок, що розвиток протестних рухів не обов'язково має лінійну динаміку – певні стадії можуть не слідувати одна за одною, а йти паралельно у часі. Така динаміка властива великим соціальним рухам, з великою кількістю учасників в них.
- 4) Стадія розпаду – фактично будемо вважати завершенням Револуції Гідності, проте знову ж таки ця стадія не характеризує завершення соціального руху, а навпаки ознаменує появу нового – руху Добровольців України у війні проти Росії. Таким чином також можна зробити висновок, що певні соціальні або протестні рухи можуть трансформуватись у нові, зі зміною зовнішніх або внутрішніх умов.

Отже, соціальні рухи переживають декілька важливих стадій формування, які пов'язані з фазою розвитку протестних процесів. Більшість соціальних рухів не досягають необхідного рівня формалізованості, проте соціальні рухи впливають на можливість швидкої мобілізації суспільства у процесі протесту.

1.2 Генеза, зміст і функції поняття “протестні настрої” як індикатора стану соціуму

Український соціально-політичний стан на поточний час можна охарактеризувати як відносно стабільний. Певну роль в цій відносності відіграє недостатньо зрозумілі, навіть зараз, мотиви президента, який намагається грати на два фронти, від чого втрачає свій політичний рейтинг в обох. Цими двома фронтами є радикально налаштовані щодо президента рухи, яких можна охарактеризувати як: патріоти, націоналісти, прихильники Євроінтеграції, іншим рухом є прихильники миру з Росією, інтеграцією в її політичне коло. Врешті решт така картина не є чимось дивним для сучасної, незалежної Української держави, ядро якої будується на певному протистоянні двох половин. Таке протистояння набуло своєї визначальної гостроти у 2013 році і вилилось в масштабні події Революції Гідності, а згодом і окупацією Крима Росією, та військовим вторгненням російських збройних сил на Сході України. Протестні настрої широко розглядались у працях таких соціологів, як: Є. Головаха, С. Макєєв, М. Чурилов, В. Судаков. Крім теоретичних доробок стосовно цього питання – в українському соціологічному просторі існує доволі багато робіт з застосуванням практичних даних, а саме – з аналізу протестних настроїв, протестної поведінки, протестного потенціалу і т.д. Тим не менш, проаналізувавши наявні джерела – важливо зазначити, що на даний час остаточно не фіналізовано співвідношення ключових понять проблематики протесту.

Для того, аби визначити остаточне формулювання терміну “протестні настрої” – необхідно чітко диференціювати цей термін від інших, схожих термінів, таких як: “протестний потенціал”, “протестний рух” та інших. [Метельова, 2015]

Отже, під протестним потенціалом, за Є. Головахою, наразі розуміється “намір соціуму, його окремих представників, брати участь у різних формах протесту” [Головаха, 2009: с.5]. Фактично протестний потенціал – можна визначати як готовність до протесту з боку соціуму.

Під протестним рухом розуміється власне протестні дії в різній формі. Важливо пам'ятати що протестним рухом є не лише мітингарі на вулиці, а й наприклад люди, які підписують певні петиції, що закликають до певних змін. Тобто форма протестного руху може бути різною, а сутність протестного руху є активні дії внаслідок незадоволеністю певними рішеннями, з боку керівних органів різного рівня.

Таким чином, окресливши детально перші два поняття перейдемо власне до розбору поняття “протестні настрої”. Детально розберемо кожен складову поняття:

Протест – це такий суспільний рух, який в гострому вигляді не погоджується з певним рішенням/станом речей/умовами що склалися, та здійснює певні дії для того, аби це подолати, покращити наявний стан речей [Ворона, 2018: с.12].

Якщо казати про настрої (маючи на увазі, безумовно, соціальний настрої) – то можемо казати, що це форма сприйняття людей їхнього життя, яка передбачає реальну поведінку та вбирає вплив об'єктивних умов та суб'єктивних факторів соціальної діяльності. Варто звернути увагу, що безпосереднім носієм соціальних настроїв є не лише суспільство, або соціальна група, але й індивід. Таким чином соціальні настрої це продукт не лише колективної, а й індивідуальної уяви. Говорячи про соціальні настрої – ми маємо на увазі суспільну думку, яка наразі панує у суспільстві, оскільки як відомо скільки людей – стільки й думок, то неможливо охопити всі, а ми концентруємося в цьому випадку на найбільш значущих настроях для нас, як дослідників.

З цього випливає, генеза терміну протестні настрої – це певний тип соціальних настроїв, за яких домінує незадоволеність прошарків населення поточним станом розвитку суспільства, і готовністю до прийняття певних конкретних дій, які направлені на зміну цього стану [Рукавішнікова, 2008: с.13]. Тобто, ключовою характеристикою протестних настроїв є готовність діяти у певній формі. Таким чином, протестні настрої від протестного руху

відрізняє власне фаза діяльності, оскільки протестний рух – це фактично протестні настрої, які вже переросли у певні соціальні дії. Також важливо пам'ятати про те, що протестні настрої формуються під впливом об'єктивних та суб'єктивних факторів і звідси впливає ще одне визначення протестних настроїв, як процес накопичення цих факторів, що поступово формує готовність до протестних дій [Буров, 2013: с.7].

У хронологічному порядку можна простежити наступну закономірність розвитку протестних настроїв та зв'язку цього терміну з суміжними

- 1) Протестні настрої – їх поява внаслідок дії суб'єктивних та об'єктивних факторів, накопичення певної критичної маси цих факторів.
- 2) Протестний потенціал – суб'єктивна готовність до участі у протесті
- 3) Протестна активність – соціальна дія, протестна поведінка, яка може бути виражена у певній формі.

Теоретико-методологічним базисом можуть виступати концепції колективної [Gordon, 2014] поведінки, суспільних рухів, та відносної депривації, оскільки явище, що розглядається носить масовий характер, являє собою різновид громадської думки і передумову формування організованого соціального руху, пов'язану з незадоволеністю будь-яких потреб і очікувань.

Серед концепцій, в полі зору яких розглядаються протестні настрої – одне з ключових місць займає теорія зараження Г. Лебона [LeBon, 1895: с.93]. Крім того аналізувати протестні настрої також брались такі соціологи, як: Г. Олпорт, який торкається протестних настроїв у своїй теорії конвергенції [Aligisakis, 1997], В. Тернер у праці з теорії виникнення норм [Turner, 1993], Дж. Школьник у теорії політичного протесту [Davies, 1962] та інші. Всі ці праці належать до концептуальної теорії колективної поведінки. Суміжним для цих напрацювань є те, що автори, які представлені вище розуміють під протестним настроєм – перш за все колективну поведінку, тобто протестні настрої для них це переж за все соціальний протест, який вони ототожнюють з терміном “натовп” та аналізують його не як окреме угруповання, а як соціально-психологічний феномен. Таким чином вони підходять до такого аналізу протестних настроїв,

який дозволяє врахувати соціально-психологічну природу останніх. З точки зору теорії колективної поведінки протестні настрої аналізуються ще й такі особливості, як емоційне напруження в суспільстві, яке супроводжує протестні настрої, а також певна ірраціональність дій, яка притаманна натовпу на етапі протесту. Крім того, прихильники цієї теорії виділяють ще й той факт, що формування протестних настроїв відбувається не лише в натовпі (вони швидше вказують на те, що утворення натовпу стає каталізатором протестних настроїв), а навпаки – задовго до цього, а натовп в цьому випадку виступає лише логічним продовженням накопичення протестного потенціалу в широких прошарках населення.

Рішуче не згодні з цим Р. Тернер та Л. Кілліан [Turner, 1993: с.36]. Вони вказують на те, що протестні настрої виникають не через накопичення незадоволення, а через формування системи норм, які виправдовують “нетрадиційну” політичну поведінку. Тобто фактично вчені вказують на те, що такі маргінальні види протестів, як підпали, атаки на поліцейських, грабівництво – коли все це стає “нормальним” видом протестів у розумінні соціальних мас, то в такому випадку протестний потенціал в суспільстві досягає апогею. Таким чином, на думку авторів, при вивченні протестних настроїв – надзвичайно важливо приділяти увагу ставлення населення до таких видів протесту, як ключовим показникам протестного потенціалу. Тернер також розглядає протестну поведінку з точки зору впливу на неї факторів політичної системи, абстрагуючись від терміну “натовп”, до якого апелюють прихильники теорії колективної поведінки [Turner, 1993: с.78]. Тобто, фактично Тернер, розглядаючи першопричини протестної поведінки відділяє її психологічну складову і розглядає виключно з точки зору соціально-психологічних факторів. Тернер вказує на важливість балансу між наявністю правових норм, які регулюють права громадян в суспільстві і в той же час відсутність правил та законів, які обмежують волевиявлення мас – то в такому випадку ймовірність протестів дуже мала, оскільки громадяни звертаються за захистом своїх прав у такі установи, як наприклад суд. У зворотньому випадку – коли права громадян обмежені і на них чиниться тиск – громадяни не будуть

звертатись до суду, розуміючи безперспективність цієї ідеї, а одразу будуть брати участь у протестах. Тобто, фактично під протестом розуміється нетрадиційна політична поведінка, крайня міра у випадку коли всі інші інструменти не будуть працювати. Такий підхід вказує на необхідність державного регулювання у сфері дотримання прав і свобод громадян, а також активного політичного втручання у життя держави за допомогою таких інструментів, як вибори, референдуми тощо [Метельова, 2015].

Крім вищезазначених теоретичних напрацювань – протестні настрої розглядаються також в рамках соціології соціальних рухів, про які детально було описано в першому підрозділі, тим не менше варто зазначити відмінності цієї теорії від вищеперелічених, яка полягає в тому, що вона найдетальніше розглядає сутність протестних настроїв і пояснює їх саме з соціологічної точки зору.

Так, наприклад, Н. Смелзер [Szymanski, 2011: с.14] виділив три фактори, які притаманні розвитку соціальних рухів (в попередньому підрозділі ми аналізували вплив соціальних рухів на протестні настрої):

- 1) Об'єктивні передумови формування протестних настроїв – до таких можна віднести різке падіння доходів у населення, зниження заробітної плати, зростання комунальних платежів, відсутність індексації пенсії, високе податкове навантаження, військові дії на території держави. Що цікаво – для сучасної України в певний момент були актуальні фактично всі вищеперелічені фактори. Тим не менше, можна не погодитись з автором, а точніше уточнити: у випадку, коли військові дії відбуваються всередині країни – протести можуть дестабілізувати державну владу, що в свою чергу може мати відображення і на успішності ведення військових дій. У разі, якщо військові дії ведуться на території іншої держави (наприклад війна у В'єтнамі, в який приймали участь США) – тоді протести мають малий вплив на перебіг військових дій. (Якщо вони, звісно, не зачіпають тему власне цих військових дій.

- 2) Суб'єктивне розуміння проблеми – незадоволення певним власним становищем, яке швидко поширюється суспільними масами. Зазвичай це може стосуватись певних проблем, пов'язаних з економічним станом, з нерівністю у доходах (наприклад, за індексом Джинні – Україна одна з країн з великою різницею між становищем бідних та заможних громадян) та інше. Останнім часом таке незадоволення дуже швидко підхоплюється та нагнітається штучно, з метою переслідування власних цілей – тиску на поточну владу з боку опозиціонерів і т.д. Цьому сприяє активна діджиталізація в Україні та проникнення інтернету в кожну родину.
- 3) Мобілізований старт – знову ж таки в умовах швидкого розповсюдження інформації – зібрати натовп, частина якого може бути економічно простимульована – наразі не проблема, як і направити цей натовп на протест, попередньо підігрівши його пропагандистським рупором.

Отже, згідно до теорії масового суспільства – зростання протестних настроїв сприяє послабленню соціальних зв'язків між людьми, втраті відчуття власної значущості і набуття відчуття приналежності до групи зі схожими інтересами. Важливими рисами соціальних рухів, які відрізняють їх від інших типів утворень є спонтанність виникення та малий ступінь інституоналізації.

1.3. Структурні аспекти індикаторів соціальної напруги і готовності до протестних дій

Вивчаючи індикатори соціальної напруги – необхідно дати визначення цьому терміну. В даній роботі пропонується аналізувати соціальну напругу як індикатор соціальної кризи, соціального конфлікту. Варто зазначити, що соціальна напруга для українського суспільства термін дуже знайомий, оскільки вона проявляється на багатьох етапах життя та взаємодії між суспільством та державою на всіх рівнях. Також соціальна напругою можна назвати взаємодію і між керівниками та підлеглими і між різними соціальними групами і навіть між представниками різних професій. Тобто фактично соціальною напругою є певні протиріччя між різними прошарками населення.

До індикаторів соціальної напруги можна віднести різні етапи її розвитку [Головаха, 2009: с. 9].

Наприклад до таких індикаторів можуть належати протиріччя, конфлікт інтересів, незадоволеність потребами, недовіра одного до іншого, протистояння та зіткнення суспільних груп та інше. Важливість кластеризації цих понять полягає не лише у необхідності виділити ключові складники та індикатори соціальної напруги, а й проаналізувати соціальну напругу з точки зору її впливу на протестні настрої в суспільстві. Аналізуючи цей термін деякі автори вказують на те, що він співпадає з терміном конфлікт, оскільки межа між соціальною напругою та конфліктом фактично стирається за дуже короткий проміжок часу, тому й аналізувати конфлікт без привязки до соціальної напруги немає сенсу. Інші автори вказують на те, що соціальна напруга все ж таки передуює конфлікту/протесту і що детальне вирішення питання під час стадії соціальної напруги може нівелювати потенційний розвиток конфлікту або протесту. Також деякі автори вважають що протест є певним етапом соціальної напруги, оскільки протест з плином часу може зходити на нівець, а соціальна напруга може залишатись.

В.О. Рукавішникова вказує на те, що соціальна напруга є індикатором соціальної кризи, конфлікту або протесту [Рукавішникова, 2008]. Тобто соціальна напруга може актуалізуватись у тому випадку, коли протести ще не спостерігаються, але вже є передумови для цього. Таким станом і є соціальна напруга. Фактично з цього випливає що індикатором протестних настроїв є соціальна напруга. З цього випливає доволі очевидне правило – чим більша соціальна напруга, тим більші протестні настрої, тим більше ймовірність протестів. Важливо наголосити, що це правило систематизоване, тобто у випадку активізація першого фактору – зростання соціальної напруги у суспільстві – підвищується й вірогідність протестів. Фактично відбувається ланцюжкова реакція. Таким чином, припускаючи що соціальна напруга є індикатором протестних настроїв – перейдемо до аналізу власне індикаторів соціальної напруги [Рукавішникова, 2008: с.6].

Аналізуючи вплив факторів на актуалізацію соціальної напруги – ми можемо зробити висновок, що до неї може призвести, насправді дуже широкий набір факторів. Серед найвизначніших можна виділити такі, як:

- 1) Зростання незадоволеністю положенням справ у тих чи інших сферах суспільного життя (наприклад зростання податків, прийняття законів, що погіршують умови ведення бізнесу, прийняття непопулярних рішень, що в даний момент можуть шкодити особистому економічному положенню індивіда, обмежують його права та свободи як громадянина, накладають на нього додаткові обов'язки і т.д.)
- 2) Поширення песимістичних настроїв (наприклад, інформація про можливі військові дії, корупцію, стрімке економічне падіння, фейки щодо економічних, політичних, суспільних проблем)
- 3) Втрата довіри до влади (наприклад масштабне викриття корупційних схем, незрозумілі посадові призначення та рішення і т.д.)
- 4) Втрата відчуття безпеки (військові дії, активні вуличні протести що ведуть до мародерства, грабежів та інших маргінальних форм протесту).

Отже, соціальну напругу ми можемо розглядати як специфічне соціальне явище, яке передуює протесту [Рукавішникова, 2008: с.8]. Соціальну напругу ми можемо розглядати не тільки як негативне явище, яке обов'язково потребує втручання з метою її нівеляції, але й з позиції розуміння того, що це є певним природним станом розвитку суспільства. Важко уявити суспільство, в якому б в жодному випадку не проявлялася б соціальна напруга. В цілому соціальна напруга є одним з рушійних механізмів його розвитку, оскільки її подолання пов'язано з адаптацією/приспосовуванням суспільства до певних змін.

У той же час важливо зауважити, що спонтанний розвиток соціально напружених ситуацій може призводити до соціальних конфліктів, або протестів що загрожують суспільному порядку, заважають цивілізованому вирішенню проблем [Палій, с.7]. Саме тому, говорячи про адаптацію та розвиток – ми маємо пам'ятати що адаптація відбувається не через примирення з соціальною напругою і її відхід на другий план, а навпаки через активне вирішення проблем, які викликають соціальну напругу. У протилежному випадку соціальна напруга може не зростати, проте певні події можуть стати її каталізатором. Знову ж таки – взявши за приклад Революцію Гідності – можемо сказати, що соціальна напруга посилювалась протягом 2012-2013 років і була пов'язана зі зростанням рівня корупції, асиміляцією зі східним сусідом, перетворенням на поліцейську державу. Каталізатором цієї напруги стали події на Євромайдані 30 листопада 2013 року.

Одним з ключових індикаторів виникнення соціальної напруги дослідники виділяють недостатність ресурсів для забезпечення відповідного рівня задоволеності ключових потреб певної соціальної групи. Ще одним індикатором появи соціальної напруги є неможливість групи реалізувати свої інтереси. І останнім, найменш значущим індикатором може бути потреба в реалізації певних цінностей, які можуть не співпадати у різних соціальних. Фактично, ми стикаємося з тим, що індикатором соціальної напруги є два фактори: потреби та інтереси. Варто відзначити, що чим швидше зростає актуальність цих двох факторів – тим швидше зростає і соціальна напруга. Тим

не менш, дослідники виділяють, що зазвичай, за відсутності кризових ситуацій – напруга формується поступово. Проте, реакція суспільства на дії влади, може бути миттєвою і напруга може зрости одразу та привести до конфлікту, або протесту у відкритій формі.

Критичного стану соціальна напруга набуває тоді, коли вищезазначені індикатори поєднуються на короткому проміжку часу. У такому випадку соціальна напруга дуже швидко набуває високої актуальності у суспільстві і може перерости у соціальну революцію.

Виділяють три типи соціальної напруги [Резнік, 2011: с.16]:

- 1) Природня – яка виникає стихійно, мимоволі. Приклад – поширення коронавірусу в Україні, в результаті чого держава та місцеві органи влади були вимушені прибїгнути до непопулярних мір карантину, що призвело до обмеження свобод громадян, погіршення їх фінансового стану, погіршення економічних очікувань. Фактично виникнення цієї соціальної напруги було викликано саме вірусом, а відповіді держави були симетричні загрози.
- 2) Конструйована – та, що провокується зовнішніми або внутрішніми силами. Наприклад – соціальна напруга на Сході України була провокована спецслужбами РФ, що призвело до протестів в цьому регіоні.
- 3) Об'єднана – така, що має в собі характеристики першого і другого типу.

Соціальна напруга може складатись з таких стадій, за В. Рукавішниковою [Рукавішнікова, 2008: с.21]:

I стадія – виникнення передумов. Фактично на цій стадії відбувається формування факторів, які в майбутньому призведуть до соціальної напруги. На цій стадії напруга ще не сформувалась

II стадія – становлення соціальної напруги. Відбувається розуміння з боку соціальних груп того, що “щось іде не так”. Ця стадія характеризується малим залученням широких суспільних мас.

III стадія – розвиток соціальної напруги. Цій стадії притаманно те, що від розуміння соціальні групи переходять до боротьби з наслідками, які наразі відбувається лише у думках, намаганнях зрозуміти масштаби проблеми. Фактично ця стадія дуже схожа на другу стадію, проте на цій стадії відбувається конкретне та детальне усвідомлення існуючої проблеми та пошук шляхів її можливого вирішення.

IV стадія - стадія активізації, соціальна напруга охоплює все більшу частину людей, розуміння причин соціальної напруги кристалізується, починаються активні заклики до дій, які можуть покращити стан групи.

V стадія – фактично пошук винуватців у цій ситуації та висунення звинувачень у його бік, активізація переважної більшості учасників, залучення максимальної критичної маси.

VI стадія – висунення вимог по зміні поточної ситуації. Ключова стадія в розвитку соціальної напруги. Вона завершується створенням соціально-напруженої ситуації, в якій визначені, щонайменше два суб'єкти протистояння.

VII стадія – взаємодія між двома сторона з приводу вирішення ситуації. Ця стадія включає діалог, спор суб'єкта та контрсуб'єкта.

Отже, можемо зробити припущення, що соціальна напруга після проходження цих стадій може або вичерпатись, або перерости у повноцінний соціальний конфлікт або протест. Важливо зазначити, що протестні настрої можуть виникати вже на другій-третьій стадії соціальної напруги, але власне сам протест зазвичай є характерним останній стадії соціальної напруги.

Висновки до Розділу 1

Отже у першому розділі було розглянуто соціальні рухи та їх важливість для розвитку протестного потенціалу. Було з'ясовано, що соціальні рухи переживають декілька важливих стадій формування, які пов'язані з фазою розвитку протестних процесів. Аналіз засвідчив, що більшість соціальних рухів не досягають необхідного рівня формалізованості, проте соціальні рухи впливають на можливість швидкої мобілізації суспільства у процесі протесту. Було дано власне визначення терміну протестний потенціал, на основі системного аналізу наявних джерел. Під протестним потенціалом наразі розуміється намір соціуму, його окремих представників, брати участь у різних формах протесту. Фактично протестний потенціал – можна також визначати як готовність до протесту з боку соціуму. Розглядаючи структурні аспекти індикаторів протестних настроїв – було вказано на важливість та актуальність терміну соціальна напруга. Соціальна напруга має декілька важливих стадій розвитку та становлення, після проходження який може або вичерпатись, або перерости у повноцінний соціальний конфлікт або протест. Важливо зазначити, що протестні настрої можуть виникати вже на стадії появи соціальної напруги, але власне сам протест зазвичай є характерним останній стадії соціальної напруги.

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ВИНИКНЕННЯ ПРОТЕСТНИХ НАСТРОЇВ

2.1 Макро-економічні передумови виникнення протестних настроїв

Формування протестного потенціалу суспільства, як вже було зазначено в минулому розділі має високу залежність від ряду факторів, серед яких особливе місце посідають макро-економічні фактори. Важливо зазначити, що макро-економічні фактори, до яких ми віднесемо не лише власне фінансове поле посилення, рівень доходу на одного члена домогосподарства, соціальні виплати, такі як пенсії і стипендії, але й загальний стан економіки країни, серед яких важливо виділити декілька ключових показників, такі як ВВП, динаміка внутрішньої валюти, динаміка наповнення бюджету країни.

Розглядаючи макро-економічні передумови виникнення протестних настроїв – можемо казати про те, що власне відчуття власної фінансової нестабільності приводить не лише до виникнення протестних настроїв, але й до їх реалізації у вигляді революційних рухів. Особливо цей випадок ймовірний у ситуації, яка призводить до швидкого та масштабного просідання економіки. Так, наприклад, Дж. Дейвіс у праці “Toward a theory of revolution” пише про виникнення протестних настроїв на початку економічної кризи, що може привести до революції [Davies, 1962]. Дейвіс також вказує на те, що революції з найбільшою вірогідністю відбуваються тоді, коли тривалий період реального економічного та соціального розвитку змінюється коротким періодом різкого спаду. В такому випадку люди починають думати, що накопичене за весь цей час великими зусиллями може бути втрачено, і саме в цей момент вони починають налаштовуватися революційно. У своїй праці Дж. Дейвіс пропонує схему J кривої, яка пояснює виникнення революцій [Davies, 1962: с.29].

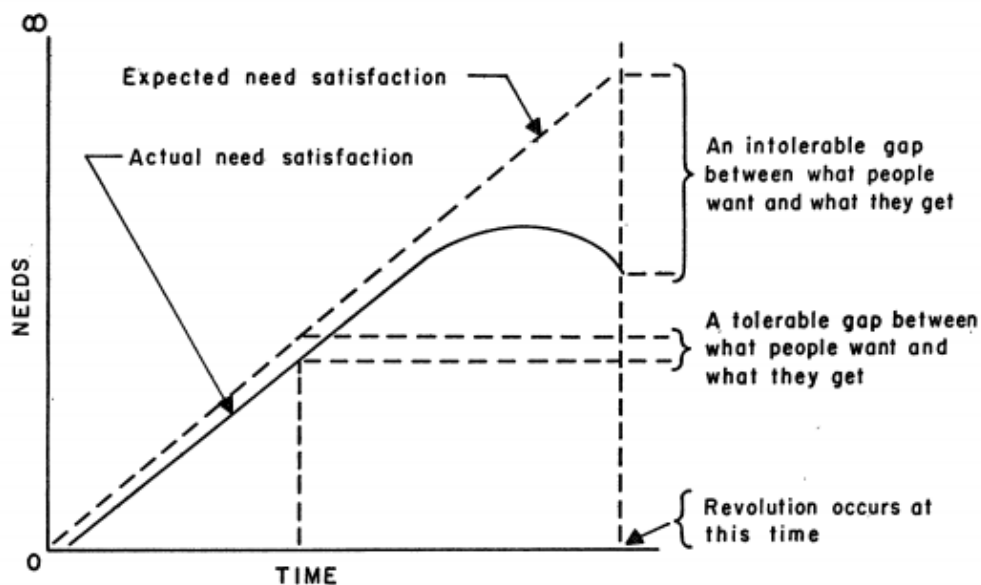

FIGURE 1. NEED SATISFACTION AND REVOLUTION

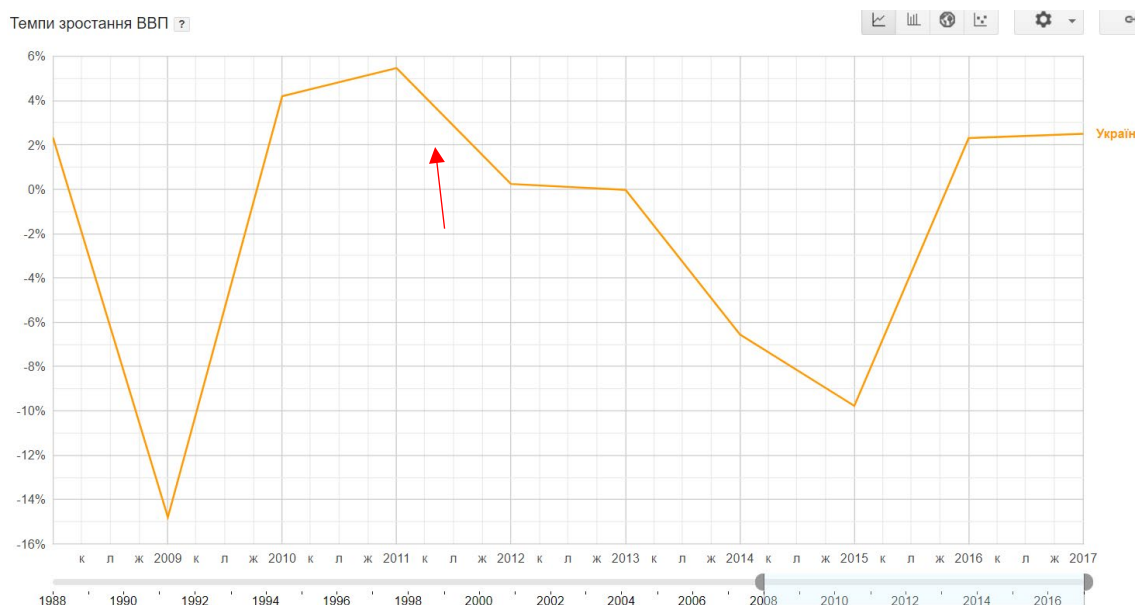
Таблиця 1. Графік моделі J кривої Дейвіса.

Ця схема відображає пошук Дейвіса того, яким може бути максимально допустима величина *intolerable gap*, яке населення може витримати, не прибігаючи до протестних настроїв. Проте, відповіді на це питання Дейвіс дати не може, оскільки *intolerable gap* не співвідноситься з *expected need satisfaction* та *actual need satisfaction*.

Згідно цієї кривої – революція спостерігається не в її розвитку, а в зародженні. Революція, за Дейвісом зароджується і відбувається тоді, коли люди відчують різке погіршення свого життя після тривалого процесу його покращення. Тобто, – відбувається підйом суспільного життя, як в економічному плані, так і в інших. Суспільні рухи, відчуючи цей підйом – сподіваються на його продовження, проте, коли відбувається криза – люди не готові до неї, не готові зрозуміти, що підйома вже немає, але за інерцією вони його очікують. Це немов би знаходитись у машині, яка різко гальмує – за інерцією нас кидає вперед і чим менше ми цього очікуємо – тим більше буде шок від такого гальмування.

Дейвіс наводить у приклад повстання Дора, революцію в Росії та Єгипетську революцію. Знову ж таки, аналізуючи приклад України та протестні настрої на українській кейсах - розглянемо революції гідності. Вона відбулася,

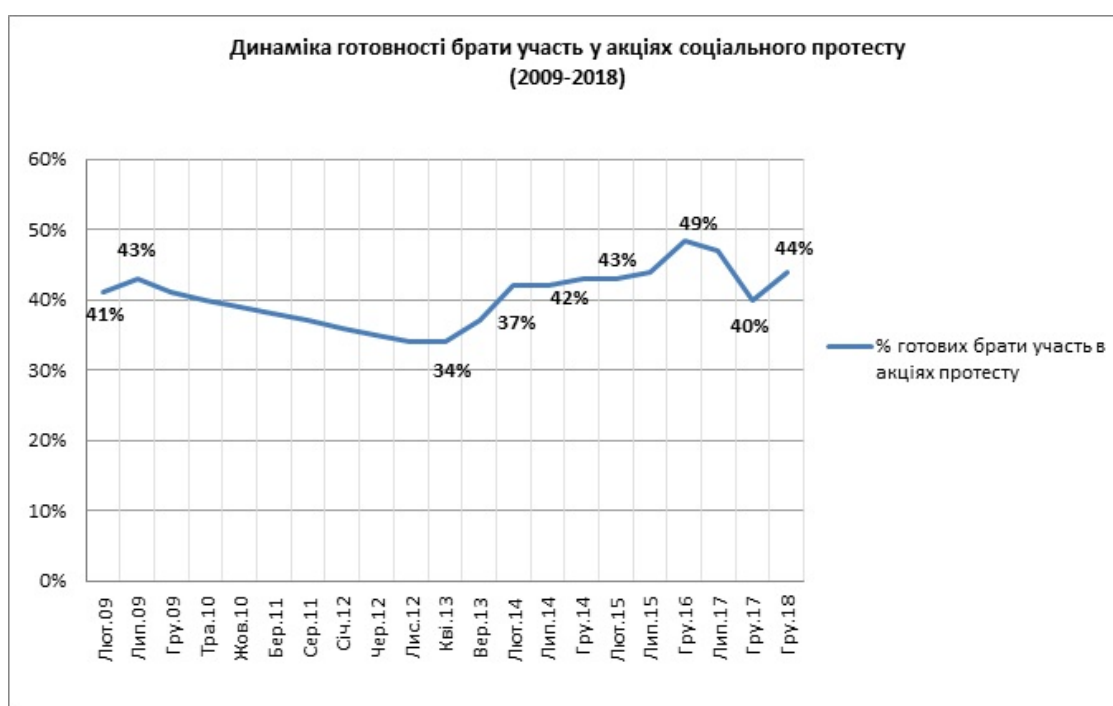
як реакція на побиття студентів на Майдані, проте така революція більше підходить до J кривої, оскільки по-перше, згідно статистичних даних – країна перебувала в деякому економічному та соціальному розвитку, оскільки збільшувався ВВП у 2011 році, проте вже в 2012 році зростання було нульове [47], що, за кривою Дейвіса може слугувати свідченням про певне накопичення протестних настроїв. Підтвердженням цього слугує аналіз протестних настроїв 2012 року, так, наприклад, в 2012 році 55 % опитаних українських громадян прогнозували [21], що в 2012 р. кількість протестів, пов’язаних із економікою збільшиться, тоді як 6 % – прогнозували їхнє зменшення, 20 % – декларували незмінність у протестної ситуації в країні, 19 % – вагалися із відповіддю. В загальному ж рейтингу Україна посідала 11-ту позицію, тобто була наступною після десяти країн з високим показником протестних прогнозів [21]. В цілому, такий показник перевищував середній (як у співставленні із іншими країнами, так і у співставленні з попередніми роками в Україні) та свідчив про досить високий протестний потенціал.

Таблиця 2. Темпи зростання ВВП України 1990-2016 рік.

Отже, в 2012 році зростали економічні стандарти, Україна отримала низку субвенцій від МВФ, нещодавно країна приймала Євро 2012, підготовка та проведення якого стимулювало економічні процеси. Фактично спостерігався

підйом економіки, особистого фінансового стану. Побиття студентства на Майдані, відмова від Євроінтеграції стали катализаторами протестних настроїв, в той час як вони поступово зростали протягом 2011-2012 року на фоні падіння ВВП у 2012 році, росту курсу долару і т.д. Отже, порівняння динаміки ВВП з динамікою протестних настроїв може свідчити скоріше про те, що темпи зростання ВВП не корелюють зі зростанням протестних настроїв. Так, наприклад, у період з початку 2011 року до початку 2013 року – темпи ВВП падали, в той час як протестні настрої не зростали [Кириченко, 2014: с.11]. Поясненням цього може бути дійсно той факт, що країна жила в очікуванні масштабної події – Євро 2012, тому всі думки були зосереджені на цій події. В подальшому ми бачимо зростання динаміки, яке починається ще у Вересні 2013 року і виливається у Революцію Гідності.

Таблиця 3. Динаміка готовності брати участь у акціях соціального протесту. Дані моніторингу соціального інституту імені Яременка [21].

Проте, звернімо увагу на дані з Лютого по Липень 2015 року – це пік протестних настроїв в сучасному українському суспільстві. І якщо власне ми звернемося за поясненнями – то можемо побачити, що економіка країни на той час була в максимально пригніченому стані. Девальвація гривні, втрата частини

промислових потужностей в результаті окупацією Росії ОРДЛО, окупація Криму – все це, крім соціальних викликів принесло українським громадянам ще й потужний удар по гаманцю, що закінчилось для них дуже негативно. Фактично, крива Дейвіса в цьому випадку повинна була спрацювати, проте на той час консолідація суспільства на тему війни, розуміння що Україна зараз бореться з зовнішнім ворогом – не дало перерости потужним протестним настроям у революційні рухи.

Важливо також вказати, що власне макро-економічні фактори, це ті фактори впливу на протестні настрої, які торкаються всього населення країни, без виключення, незалежно від їх соціального класу, статусу і т.д [Головаха, 2002]. Досвід минулих економічних криз в Україні демонструє, що під удар підпадають усі особи. Пересічні громадяни внаслідок негативного впливу економічних факторів можуть втрачати роботу, дохід. Опит 2015 року продемонстрував, що середня зарплата в доларовому еквіваленті буквально за кілька місяців зменшилась в три рази. Враховуючи, що Україна – це країна, яка більше імпортує, ніж експортує [30] – це дуже боляче вдарило по гаманцям українців. Після того, як рівень доходу скорочується – громадяни вимушено економлять на другорядних речах, таких як купівля нового одягу, походи в ресторан, купівля техніки і т.д. Це дані, які підтверджуються ДержСтатом, а також дослідницькими компаніями, які займаються дослідження ринків, такі як Nielsen та GfK. Дослідницька компанія GfK вказувала на те, що ринок техніки та електроніки скоротився на 15% у 2015 році, порівнянно до попереднього року [29]. Компанія Nielsen вказувала на те, що ринок продовольчих товарів у грошовому еквіваленті за вирахунком інфляції, втратив близько 20% об'єму у грошах, порівняно з попереднім роком [31]. Таким чином українці почали економити і на найнеобхідніших для життя речах, таких як продукти. Врешті решт, в таких умовах втрачає клієнтів і малий бізнес, який вимушений зачинятися/переформуватись. Середній бізнес зазнає збитків, які ведуть з інших економічних статей. Великий бізнес залишається на плаву, але також страждає внаслідок не тільки зменшення попиту, але й нестабільної економічної ситуації. Вся ця схема веде до того, що у суспільстві виникають протестні настрої, яких

торкається саме макро-економічні фактори. Фактично макро-економічні фактори мають найбільший вплив на протестні настрої, оскільки коли справа доходить до власного гаманця – суспільство найбільш рішуче починає відстоювати власні інтереси. Саме тому бум протестних настроїв приходить на 2015 рік, коли країна переживала найтяжчі кризові часи.

Таким чином, варто зазначити, що макро-економічні фактори напряму впливають на протестний потенціал, як було розглянуто вище і мають найбільший вплив, оскільки зачеплюють усі верстви населення, без виключення. Протестний потенціал українського суспільства досягнув піку тоді, коли були найбільші проблеми з економікою країни.

2.2. Соціально-культурні аспекти зародження протестних настроїв

Важливим фактором формування та, навіть, важливо уточнити – зародження протестних настроїв в суспільному житті є соціально-культурне середовище. Розглянемо в цьому розділі соціально-культурні аспекти, які формують протестний потенціал, а в цілому соціально-культурне середовище, як виток протестного потенціалу суспільства.

Ю. Акуніна до соціально-культурних аспектів зародження протестних настроїв відносить наступні фактори [Акуніна, 2016]:

- Культурні та моральні цінності, які панують в суспільстві.
- Форми вираження/прояву культури
- Відношення до держави/державних органів та установ, конкретних державних діячів.

Важливо, одразу розставити точки над І та пояснити, що мова в цьому розділі йде не про соціально-культурні фактори, які є каталізаторами протесту, а саме про соціально-культурну складову суспільства, та умови реалізації/прояву протестних настроїв в суспільстві. Таким чином тут ми дистанціємося від таких факторів, як політичні рухи, суспільна думка і більше акцентуємо увагу на соціально-культурних передумовах виникнення та вираження протестного потенціалу.

Розглянемо детальніше перший факто, а саме – культурні та моральні цінності суспільстві. Цінності мають, без перебільшення, доволі вагоме значення в будь-якій культурі, суспільстві, оскільки визначають відносини людини з природою, соціумом, найближчим оточенням і самим собою. Виходячи з такого розуміння, К. Клакхон і Ф. Стродбек визначили цінності як "складні, певним чином згруповані принципи, що додають стрункість і спрямованість різноманітним мотивам людського мислення і діяльності в ході рішення загальних людських проблем" [Hills, 2002: с.14]. Простежуючи зв'язок цінностей суспільства та протестного потенціалу, знову ж таки варто не забувати, що протестний потенціал може проявлятися дуже по різному, в

залежності не лише від домінуючої культури, яка панує в суспільстві, але й від соціальних цінностей, що мають значення в такому суспільстві. Культурні цінності регулюють прояв протестного потенціалу, проте культурні цінності можуть бути різними для різних верств населення, по різному реалізовуватись в різних поколіннях і т.д. Наприклад, для молоді одним з видів протестного виявлення можна вважати девіантну поведінку [Головаха, 2011]. Звичайно, в цьому випадку ми говоримо не про протестний потенціал молоді, яка скеровує свої агресію в бік держави, а швидше навпаки – це протест проти актуальних культурних цінностей у суспільстві, протест проти окремих груп і т.д. Тим не менш, Е. Максиміва вказує на те, що протестні настрої молоді впливають загалом на протестний потенціал суспільства, а молодь, як найбільш активна група може бути рушієм протестних сил. Знову ж таки згадаємо приклади двох українських революцій, саме студентство виступало рушієм цих протестних рухів, незадоволене подіями які відбуваються [Максиміва, 2013]. Так, наприклад, наведемо дані дослідження Фонду Демократичних Ініціатив імені Кучеріва, проведеного спільно з соціологічною службою центру Разумкова у середині 2018 року, за даними цього дослідження найбільший протестний потенціал простежувався у громадян 18-24 років [21]. В цілому, Е. Максиміва зауважує що ця група людей молодого року найбільше схильна до протесту через те, що її культурні цінності зачасту не співпадають з цінностями, які є домінуючими в суспільстві, тому протестна поведінка молоді може бути не стільки проти держави/державної політики, а й за інших причин [Максиміва, 2013]. Форми виявлення протестної поведінки можуть бути доволі різними і не полягають лише у безпосередньо участі у страйках/мітингах, офіційних протестних рухах, а можуть бути поодинокими і достатньо різними за формою. Ю. Акуніна [Акуніна, 2016], досліджуючи культурні аспекти протесту серед молоді, вказує на те, що в більшості випадків протестні настрої серед молодого покоління набувають деструктивної форми реалізації. Так, одним зі шляхів демонстрації невдоволення, або протесту в молоді може бути девіантна поведінка, яка проявляє себе не лише у поведінковій формі, але й в порушенні соціальних норм, деформації ціннісних орієнтацій.

Така девіантна поведінка, крім медичних та психологічних підходів, розглядається ще й з точки зору соціології. Соціологічний підхід, в свою чергу розглядає таку протестну, девіантну поведінку молоді як соціальне явище, тобто фактично її формалізує [Гулін, 2013: с.22]. До таких соціальних явищ ми можемо віднести не лише деструктивну поведінку, як таку, а й різні види правопорушень. Також сюди відносяться й різні види аддикцій, приналежність до деструктивних культів і т.д.

Серед основних причин такої протестної, девіантної поведінки серед молоді О. Габа виділяє наступні [Габа, 2015: с.8-15]:

- Соціальна нерівність. Це пояснюється тим, що переважна більшість молодих людей в Україні не має власного стабільного прибутку/збережень, програм підтримки з боку держави, а отже певні матеріальні цінності можуть бути молоді недоступні. З боку молодих людей це спричиняє протестні настрої, молодь вважає себе обділеною в чомусь, її не задовольняє її поточний соціальний стан, який вона вважає соціальною несправедливістю. Також у молодих людей є дуже загострене відчуття несправедливості, що виливається у посилення протестного потенціалу.
- Споживчий потенціал, що є нижчим на цій групі, ніж в цілому в суспільстві. В принципі, вже було зазначено вище, що молодь доволі економічно вразлива група, оскільки фінансовий стан молодого покоління нижчий, ніж в більш старших людей. Це веде до того, що молодь вимушена відмовлятися від частини економічних благ. Це є саме соціально-культурним фактором, оскільки він впливає власне на почуття соціальної нерівності і веде до протестних потенціалів.
- Невідповідність між бажанням самоствердитись і та недостатньої соціальною зрілістю, браком професійного та життєвого досвіду, і, відповідно – відносно невисоким соціальним статусом.

Перейдемо від молодого покоління до суспільства в цілому. Так, наприклад Гулін К. відносить до соціально-культурних факторів протестного потенціалу, які впливають на ймовірність протесту – культурні гі, які панують в ЗМІ [Гулін, 2013: с.9].

Д. Дубов погоджується з ними і в праці “Засоби масової інформації як якісно нові субєкти політичних комунікацій” вказує на те, що роль ЗМІ у сучасному світі все більше актуалізується [Дубов, 2007: с.4], а дослідження, на яке посилається Дубов демонструє що в ЗМІ, на думку населення України транслуються такі цінності, як:

- Слава
- Відомість
- Високе матеріальне положення
- Успіх в бізнесі
- Культ насилля та криміналу

Таким чином, найменш захищена група – молодь, зіштовхуючись з негативом у ЗМІ може демонструвати девіантну, протестну поведінку, оскільки не розділяє сучасні цінності, що пропагуються у ЗМІ. Говорячи про протестну поведінку, ми здебільшого маємо на увазі не рішучі організовані страйки, а різні форми протесту, такі як, наприклад: графіті, нетрадиційний стиль одягу та інші, які виражаються у культурній площині та не мають наміру впливати на державну політику, тощо. Проте ці протести легко перетворюються на участь у реальних протестах, як ми знаємо з українського досвіду – ініціаторами обох революцій були представники молодого покоління. Таким чином, молодь фактично постійно перебуває у статусі готовності до протестів, може виражати власні протестні настрої у девіантній поведінці і приєднуватись дуже активно до розпочинаючихся протестів, стаючи їх рушійною силою.

Якщо вести мову про відношення до держави/державних діячів, то оскільки мова йде в цьому підрозділі виключно про соціально-культурні фактори, а політичні будуть розглядатись у наступному розділі – тут важливо

зауважити, що з точки зору соціально-культурних факторів, на протестну поведінку може впливати особистісне відношення до державного посадовця, несприйняття його як такого, що поділяє цінності власного народу. Так, наприклад, несприйняття іміджу В. Януковича було власне і через те, що ця особа мала дві судимості, мала чіткий імідж вихідця з Донбасу. Власне такий імідж не схвалювала більша частина України, оскільки цінності, які ніс В. Янукович у маси не співпадала з цінностями великої частини населення України. Саме тому, під час активізації протестів на Майдані, велика частина протестантів була налаштована саме проти персони В. Януковича і не тільки через його політичні рішення, але й через цінності, які він пропагує.

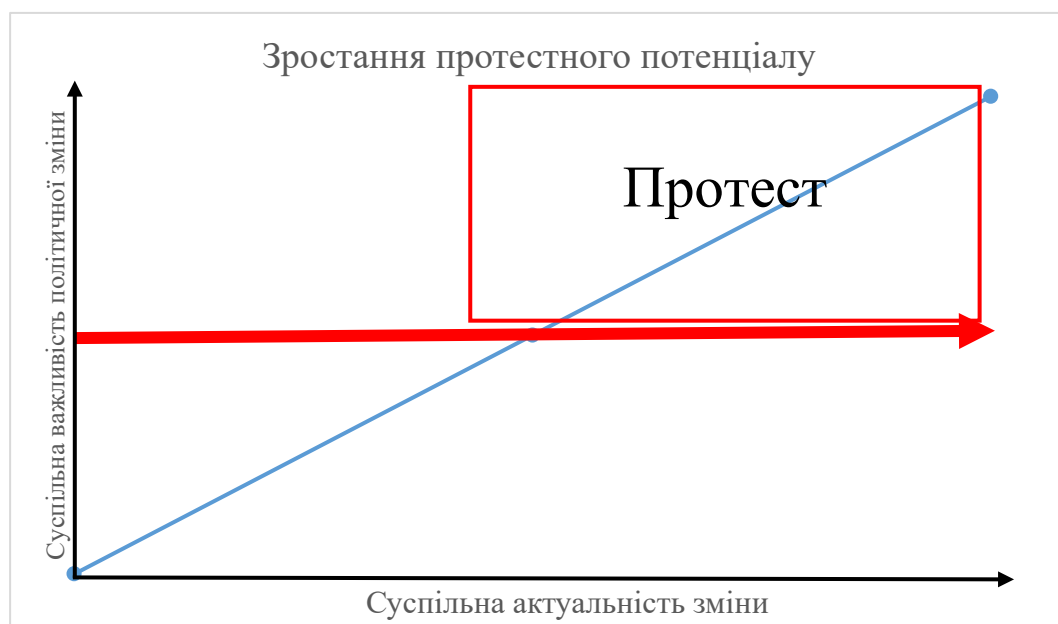
Таким чином соціально-культурні фактори є важливим показником протестного потенціалу суспільства. Соціально-культурні фактори протестного потенціалу виражаються не лише в безпосередній участі в протестах/страйках, але й можуть полягати в девіантній поведінці, протиставленні певних культурних форм – існуючим нормам та цінностям в суспільстві. Головним носієм соціально-культурного протестного потенціалу є молодь.

2.3 Суспільно-політичні зміни як фактор впливу на протестні настрої

До суспільно-політичних факторів впливу на протестні настрої відносяться ті події, маніфести, референдуми, результати виборів, конституційні зміни, закони, законопроекти, укази, які зачіпляють життя певної групи або великої кількості суспільства і приводять до посилення протестних настроїв. На відміну від попереднього підрозділу, де були розглянуті культурні-соціальні фактори – в цьому мова піде про ті фактори, головним актором яких є держава/державні органи і т.д. Фактично, в цьому випадку мова йде вже про менш особистісні і більше інституційні засади протестного потенціалу [Hills, 2002].

Іншими словами, детермінантом протесту можуть бути суспільно-політичні зміни державного/регіонального/місцевого характеру, які негативно сприймаються у суспільстві.

Про протестний потенціал в умовах суспільно-політичних змін писав ще Е. Дюркгейм [Мертон, 2012], вказавши, що такі зміни ведуть до стану Аномії, а згодом можуть привести і до значних заворушень, протестів у суспільстві. Рівень протестного потенціалу може залежати від актуальності суспільно-політичного вектору для широкого загалу населення, а також ступеня важливості зміни. Фактично ймовірність протестного потенціалу можна відобразити за допомогою лінійної схеми нижче:

Графік 1. Структура залежності зростання протестних настроїв від політичних змін. Синім – протестні настрої. Червона лінія означає перетин межі, після чого протестні настрої переростають в активні дії.

Графік, розроблений на основі теоретичної моделі Дж. Перкінса з праці “Social context of revolution” демонструє, що зростання протестного потенціалу суспільства відбувається за сукупності двох факторів, коли одночасно велика і важливість і актуальність соціально-політичної зміни [LeBon, 1895: с.20].

Під важливістю автор розуміє критичність зміни для всіх верств населення. Прикладом важливих соціальних змін Перкінс вважає прийняття сухого закону в США [LeBon, 1895: с.51].

Актуальність суспільних змін полягає в тому, що те, що змінюється – актуальне і дійсно так, що торкається великої кількості населення. Різниця між важливістю і актуальністю в даному випадку полягає у тому, що актуальні зміни не завжди важливі для населення, а важливі зміни можуть бути не актуальними в даний час. Отже, Перкінс демонструє що якщо дві складові збігаються – то росте протестний потенціал суспільства [LeBon, 1895: с. 99].

Важливо зазначити, що одним з важливих факторів соціально-політичного впливу на протестний потенціал є зниження довіри до органів державної влади, лідерів політичних сил, вищого керівництва держави. Українське електоральне життя не дивлячись на його з одного боку непередбаченість, з іншого все ж таки має свої особливості, які можна передбачити. Фактично кожен президент України починав з високого рейтингу довіри до себе і кожен фінішував свій строк президентських повноважень з доволі низьким рейтингом, що врешті решт не давало президенту переобратись на другий термін. З одного боку процес такої змінності президентів та неоднорідності політичних партій забезпечує демократичні процеси всередині країни, їх прозорість для широкого загалу. З іншого ж боку це свідчить про те, що протестний потенціал в суспільстві зростає ближче до закінчення президентського строку дії повноважень, а це вже свідчить про кризовий стан сфери довіри до інституту державної влади, який не дивлячись на оновлення, в

результаті виборів, все одно з певною циклічністю провалюється під кінець. Падіння рівня довіри прямо пов'язано з ймовірністю протестів і виникає як відповідь на невдалі дії або їх відсутність з боку влади.

До протестної поведінки належать також і електоральна поведінка, яка може приймати різні форми, від взагалі відмови від участі у виборах, що теж є виявленням протесту, до порчі виборчого бюлетеня, протестного голосування. Саме завдяки протестному голосуванню – більшість експертів [Бекешкина, 2018: с.12] вказує на перемогу В. Зеленського на останніх виборах президента Україна у 2019 році. Криза довіри до поточних органів влади, які асоціювались з П'ятим Президентом України – Петром Порошенком призвела його до гучної поразки, і багато соціологів виділяли те, що голосування за Зеленського є ознакою протестного голосування. Зокрема, про це писав Є. Головаха та І. Бекешкина [Головаха, 2019: с. 14].

Низька ефективність влади у різних сферах суспільного життя, нездатність каналізувати соціальні інтереси та суспільне невдоволення, зниження авторитету політичних лідерів призводять до падіння її легітимності. Розчарувавшись у ефективності конвенційних форм політичної участі, громадяни вдаються до протестних дій, які можуть бути виражені у різній формі.

Важливо зазначити, що суспільно-політичні зміни як фактор впливу на протестний потенціал з одного боку можуть бути достатньо глобальними, підтримані на національному рівні, а з іншого боку можуть бути достатньо ізольованими, спрямованими або підтриманими лише окремою соціальною групою або рухом на певному етапі [Perkins, с.15]. Зазвичай, соціально-політичні фактори протестного потенціалу не є широко поширеними, проте навіть в історії сучасної України є приклади, коли соціально-політичні фактори збуджували протестні настрої майже по всій території України. Безумовно, до таких факторів впливу належить відмова від курсу на Євроінтеграцію президентом В. Януковичем, а згодом і побиття студентів на Майдані Незалежності. Фактично каталізатором активного розвитку подій та зростання

протестних настроїв стало власне побиття студентів – політична акція погрози суспільству, яка була сприйнята надзвичайно негативно. Фактично, перед українським суспільством було продемонстровано силу та жорстокість керуючих органів влади, це була перевірка народу України на можливість протесту. Перевірка продемонструвала, що народ України не буде терпіти до останнього і в решті решт події перетворились на революцію. Спрацювала модель Перкінса, оскільки важливість та актуальність протестів набувала великого розповсюдження. Варто зазначити, що Революція Гідності, як і Помаранчева Революція – це революції, які покликані саме суспільно-політичними факторами впливу. Так, Помаранчева Революція стала реальною завдяки фальсифікаціям на виборах. Фактично, історія сучасної України демонструє що більшість революцій стаються через політичну кризу всередині країни. Не дивлячись на економічні негаразди та нестабільність, українське суспільство не доводило ситуацію до масштабних страйків і протестів, а от політичні фактори завжди сильно непокоїли суспільство, що й приводило до великих хвиль незадоволення.

Таким чином, соціально-політичні фактори мають великий вплив на протестний потенціал суспільства. Проте, варто зазначити, що цей вплив реалізується тільки коли поєднуються декілька факторів, такі як актуальність та важливість суспільно-політичних змін для суспільства, якщо роль обох цих факторів велика – тоді протестні настрої починають домінувати у суспільстві.

Висновки до Розділу 2

Отже, у другому розділі було розглянуто макроекономічні, соціально-культурні та суспільно-політичні фактори впливу на протестні настрої суспільства. Варто зауважити, що макро-економічні фактори напряду впливають на протестний потенціал, і мають найбільший вплив, оскільки зачеплюють усі верстви населення, без виключення. Протестний потенціал українського суспільства досягав піку тоді, коли були найбільші проблеми з економікою країни. Соціально-культурні фактори є важливим показником протестного потенціалу суспільства. Соціально-культурні фактори протестного потенціалу виражаються не лише в безпосередній участі в протестах/страйках, але й можуть полягати в девіантній поведінці, протиставленні певних культурних форм – існуючим нормам та цінностям в суспільстві. Головним носієм соціально-культурного протестного потенціалу є молодь. Соціально-політичні фактори мають великий вплив на протестний потенціал суспільства. Однак цей вплив реалізується тільки коли поєднуються декілька факторів, такі як актуальність та важливість суспільно-політичних змін для суспільства, якщо роль обох цих факторів велика – тоді протестні настрої починають домінувати у суспільстві.

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ПРОТЕСТНИХ НАСТРОЇВ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

3.1. Використання методу SML для аналізу протестних настроїв українського суспільства

Метод Social Media Listening [49] (далі – SML) – відносно молодий метод аналізу повідомлень в соціальних мережах, застосування якого дозволяє виявити глибинні сенси, проаналізувати настрої та дослідити відношення аудиторії до того чи іншого явища/події/персони тощо. Потенціал використання цього методу наразі ще не до кінця розкритий саме з точки зору соціології, оскільки в маркетингу цей метод дуже активно використовується відомими міжнародними брендами, такими як L’oreal, Nestle та іншими. Постійне відслідковування повідомлень в соц. мережах дає брендам змогу відстежувати динаміку зміни їх згадуваності, вивчати контекст ситуації в який бренд був згаданий і у випадку негативного контексту – активно втручатись в ситуацію і виправляти її.

Як було зазначено вище – наразі переважна більшість населення України використовує інтернет і соціальні мережі для пошуку інформації, спілкування, споживання контенту тощо. Таким чином – інтернет займає велике місце у житті українців, фактично стає їх новим місцем спілкування, сучасний українець більше часу проводить в інтернеті, ніж за переглядом ТБ. Саме тому вивчення діджитал активності українців – наразі виглядає доволі перспективним у контексті соціології, зокрема.

Отже, Social media listening - це процес моніторингу соціальних медіа (соціальних мереж, сайтів новин, блогів, месенджерів і т.д.) з метою відстеження згадок (як текстуального, так і візуального характеру) певного об'єкта.

Об'єктом моніторингу може бути бренд, компанія, персона, рекламна кампанія, подія, ціла сфера (наприклад, освіта, медицина.) Або актуальні теми для певної групи людей (про що і що говорять підлітки, мілленіали) і т.д

В даному конкретному дослідженні ми зосередимось на вивченні протестного потенціалу українського суспільства за допомогою цього методу. Зазначимо, що такий інструментарій ще не використовувався для дослідження протестного потенціалу. Протестні настрої вивчаються доволі сталим методом, а саме – F2F анкетуванням. Такий метод має свої очевидні плюси, але й може мати недоліки, у порівнянні з SML.

Порівняльна таблиця оцінки переваг та недоліків двох методів для дослідження протестних настроїв, яка була розроблена власноруч, на основі існуючих досліджень та запланованого:

F2F анкетування		SML	
Переваги	Недоліки	Переваги	Недоліки
<ul style="list-style-type: none"> - Опитування реальних людей (знаємо, кого опитали) - Можливість контролювати поле - Немає різких всплесків активності – дослідження ведеться постійно з певним проміжком 	<ul style="list-style-type: none"> - Строки - Необхідно задіяти велику команду інтерв'юєрів, менеджерів, аналітиків - Великий бюджет 	<ul style="list-style-type: none"> - Польовий етап збору інформації може бути надзвичайно швидким (декілька годин) - Швидко можна отримати необхідну інформацію - Не потрібна велика команда - Набагато менший бюджет (порівняно з F2F) 	<ul style="list-style-type: none"> - Відсутність розуміння, що коментарі від реальних людей (у масив можуть попадати коментарі ботів) - Важко застосовувати для дослідження певних специфічних тем, специфічних груп - Важко нівелювати певні всплески інформації (наприклад поява інфоповідів, пов'язаних з об'єктом дослідження)

Таким чином було вирішено використати метод SML для аналізу протестних настроїв, а саме протестувати його як альтернативне джерело інформації щодо стану та динаміки готовності до протестів з боку населення.

Постановка проблеми: аналіз відкритих джерел засвідчив, що наразі дослідження протестних настроїв відбуваються виключно одним методом – F2F опитування, або в поодиноких випадках – методом телефонного інтерв'ю (САТІ). Такі методи викликають ряд проблем, пов'язаних з обмеженістю тривалості анкету, фальсифікаціях з боку інтерв'юєрів, тривалий у часі польовий етап, великий бюджет, необхідність залучення великої команди для збору та аналізу результатів. Все це ускладнює проведення дослідження у такий спосіб, тому дослідники шукають альтернативи цим методам збору даних. Зокрема, також можемо зазначити проблему щирості респондентів стосовно відповідей про питання щодо готовності протестувати – деякі респонденти можуть бути не щирими у відповідях через переживання щодо власної подальшої безпеки та сумніваються у дотриманні норм конфіденціальності з боку дослідників. Таким чином – проблема полягає не тільки у вищезазначених методах збору інформації, але й з правильністю інтерпретації поданої інформації, оскільки існує небезпека отримання нещирих відповідей від респондентів. Саме тому SML – може стати альтернативою у сфері дослідження протестних настроїв. Другорядною проблемою цього дослідження є також те, що цей метод ще не актуалізується для широкого вивчення проблем, пов'язаних з суспільними настроями, в той як він вже доволі активно застосовується політичними рухами. Є підтвердження, що цей метод використовувався під час передвиборчої кампанії на вибори Президента України 2019 року.

Об'єктом дослідження виступає суспільно-політичний дискурс в соціальних мережах.

Предмет дослідження – протестні настрої українців в соціальних мережах.

Мета дослідження – полягає у оцінці потенціалу використання методу SML для дослідження протестних настроїв.

Крім того мета передбачає власне застосування методу та аналіз і інтерпретація отриманих результатів.

Дана мета передбачає наступні **завдання**:

- 1) Оцінити кількість і частку коментарів, які можна інтерпретувати, як протестні серед всіх коментарів
- 2) Виявити та описати ЦА дописувачів щодо протестних настроїв
- 3) Кластеризувати коментарі за тональністю (відношенням до протестних настроїв)
- 4) Проаналізувати динаміку згадувань щодо протестів за період Січень-Лютий 2020 року
- 5) Виявити інфоповоди, які викликали найбільші протестні коментарі
- 6) Порівняти динаміку протестних настроїв, зібраних за допомогою SML з динамікою оффлайн досліджень.

Вибіркова сукупність – масив коментарів з перелічених нижче груп соціальної мережі Facebook. Тематика груп – Новини України та світу. Період аналізу – Січень-Лютий 2020 року.

В нашому конкретному випадку об'єктом дослідження будуть протестні коментарі під дописами найпопулярніших українських ЗМК у мережі Facebook. За даними дослідження Internews у партнерстві з USAID [Акуніна, 2016] – ТОП 10 найпопулярніших інтернет ЗМК України виглядають наступним чином:

1. ТСН <https://www.facebook.com/tsn.ua> 1.670 млн підписників
2. Сьогодні <https://www.facebook.com/segodnyaonline/> 777 тис підписників
3. Громадське <https://www.facebook.com/hromadskeua/?> 765 тис підписників
4. Обозреватель <https://www.facebook.com/obozrevatel/> 670 тис підписників
5. Українська правда <https://www.facebook.com/ukrpravda/> 601 тис підписників
6. BBC News Ukrainian <https://www.facebook.com/BBCnewsUkrainian/> 530 тис підписників
7. Ліга. НЕТ <https://www.facebook.com/liga.net> 270 тис підписників
8. Факти <https://www.facebook.com/Fakty.ICTV/> 238 тис підписників
9. Espresso TV <https://www.facebook.com/espreso.tv/> 192 тис підписників

10. Кореспондент <https://www.facebook.com/korrespondent.net> 165 тис підписників

Сумарний обсяг неунікальних аккаунтів - 5 млн 878 тис. Згідно до дослідження Smeter компанії Kantar TNS – в середньому пересічний українець підписаний на 4,4 спільноти у фейсбук. Таким чином, можна приблизно зробити розрахунки, що ми охоплюємо 1, 33 млн унікальних акаунтів або приблизно 10% української аудиторії Facebook, що є доволі непоганим показником для пілотажного дослідження.

Алгоритм збору та обробки даних:

- 1) За допомогою інструментів збору даних в соціальних мережах [Габа, 2015] - формуємо масив коментарів в спільнотах за період з 01.01.2020 по 29.02.2020
- 2) За допомогою ручного пошуку – формуємо базу ключових слів до її насичення (коли фактично нові унікальні ключові слова перестануть з'являтися)
- 3) За допомогою автоматичного пошуку в Excel – відфільтруємо коментарі, які стосуються протестних настроїв
- 4) Аналізуємо тональність коментарів, кластеризуємо за вищевказаними категоріями
- 5) Аналізуємо отримані результати.

Критерії пошуку необхідних коментарів – задавались за допомогою ключових слів – в даному випадку використовувався наступний набір ключових слів українською ((протест/2 майдан or революція/майдані or мітинг or страйк or на вулицю or виходити or протестувати or виходимо or давайте or терпіти or знести or розстріляти or винести or припинити or зупинити or стріляти or вішати or грабувати or саджати or корупція or хабарництво or беззаконня or свавілля or демократія or диктатор or закони or обмеження or конституція or народ or суд or депутати or слуги or президент or міністр or рада or безлад or терористи or ворог).

Та російською:

((Протест / 2 майдан or революция / на мадайн or митинг or забастовка or на улицу or виходить or протестовать or выходим or давайте or терпеть or снести or расстрелять or вынести or прекратить or остановить or стрелять or вешать or грабить or сажать or коррупция or взяточничество or беззаконие or произвол or демократия or диктатор or законы or ограничения or конституция or народ or суд or депутаты or слуги or президент or министр or совет or беспорядок or террористы or враг)).

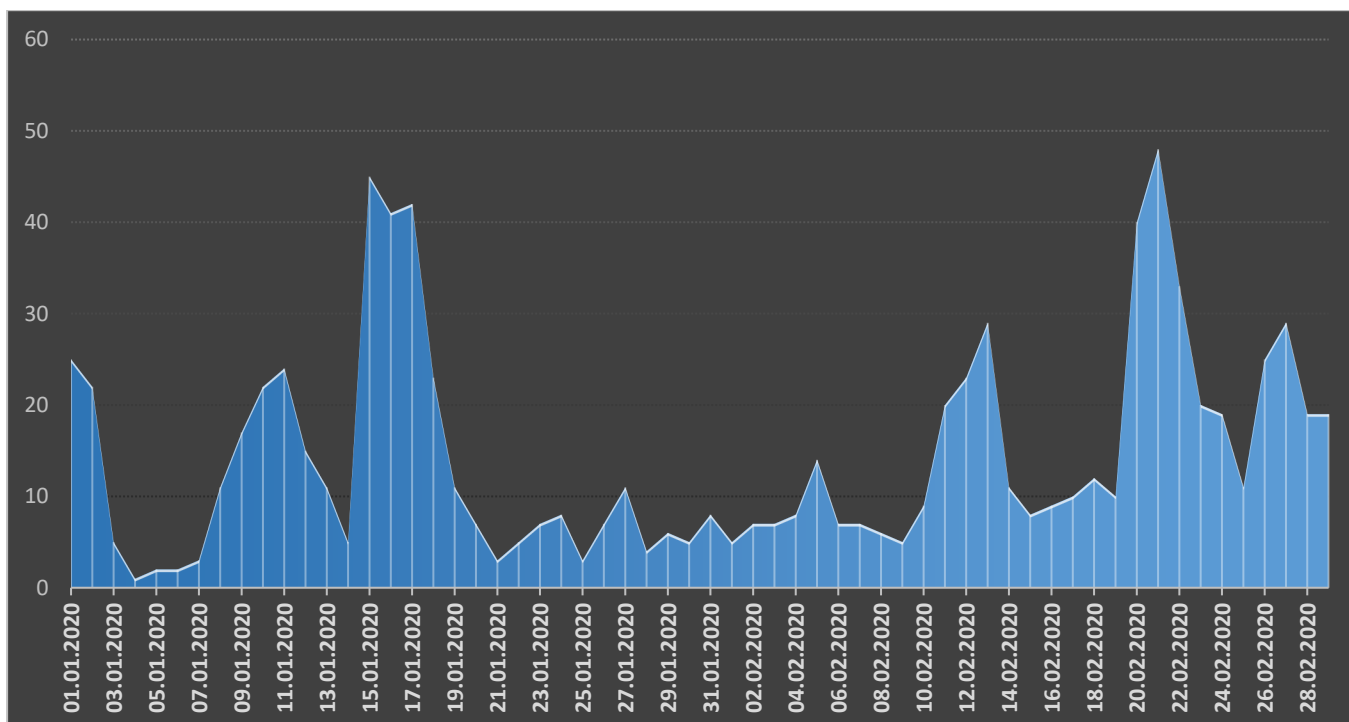
Критерії ключових слів задавались після ручного пошуку та аналізу контексту коментарів дописувачів у соціальних мережах. Фактично, пошук за ключовими словами не гарантував потрапляння до масиву абсолютно всіх коментарів, які так чи інакше торкалися протестів, проте він забезпечував потрапляння до масиву прямих коментарів, які цього торкалися.

В результаті на першому етапі було відібрано 2376 коментарів дописувачів, які містили у собі ці ключові слова. На другому етапі було необхідно вичистити коментарі від таких, що потрапили у масив випадково, не торкаються теми протестів. Також були видалені коментарі, які повторюють один одного слово в слово – ці коментарі можна вважати коментарями від ботів. Крім того видалялись однакові коментарі від одного користувача, а також у масив брався один унікальний коментар від одного користувача – щоб виключити кількісний вплив одного користувача на масив. Після такої чистки масиву – у ньому залишився 871 коментар. Важливо зазначити, що при проведенні дослідження та аналізі результатів - дотримувались принципи ESOMAR, а тому наявний масив коментарів було деперсоніфіковано і анонімізовано, з метою не допустити появи особистих даних респондента у масиві. Через те, усі коментарі у масиві не будуть передаватись та розкриватись третім особам, згідно до Статті 6 кодексу ESOMAR, а саме підпункту (D) *(Дослідники повинні переконатися в тому, що особисті дані не можна простежити до їх суб'єкта, а особистість фізичної особи не можна встановити шляхом умовиводів (наприклад, за допомогою перехресного*

аналізу, невеликих вибірок або в поєднанні з іншими даними, такими як записи клієнта або загально доступні вторинні дані) [49]. Оскільки коментарі – предмет, через який можна встановити аккаунт респондента у соц. Мережі – всі коментарі у масиві були зашифровані за допомогою алгоритму Base64, ключ до перевірки може бути наданий лише у випадку засвідчення що ці коментарі не будуть використовуватись задля деанонізації дописувачів, оскільки текст деяких коментарів порушує Закони України і може бути аргументом до накладання адміністративних або кримінальних санкцій на дописувача.

3.2 Аналіз та інтерпретація отриманих результатів

Отже, було набрано масив з 871 коментаря. Розглянемо динаміку появи протестних коментарів, оскільки вона була доволі неоднорідною. Аналіз засвідчив, що в середньому за день у вищезазначених спільнотах – респонденти залишали близько 15 коментарів, які можна інтерпретувати як протестні. Простежувались і пікові значення, всі з яких можна інтерпретувати, оскільки вони стосувались новини, під якою писались, тому розібрати контекст ситуації протесту було доволі легко.

Таблиця 1. Динаміка протестних коментарів по дням.

Пік 1 – 3 січня 2020 року – обговорення у соц. Мережах резонансного привітання Президента України В. Зеленського з Новим Роком 2020. Респонденти вказують на малий рівень патріотичності, відсутність національних символів, лунають доволі агресивні заклики проти Президента України, протестні настрої виражаються у жорстких коментарях на адресу В. Зеленського з призовами до повалення поточного режиму.

Пік 2 – 7-11 січня – Збиття Boeing 737 авіакомпанії МАУ під Тегераном, незрозумілий статус візиту В. Зеленського до Оману. Критика Кабінету Міністрів, президента Україну – за нерішучу та несміливу позицію, протестні

настрої виражаються в закликах до президента подати у відставку у зв'язку з ситуацією та його візитом в Оман.

Пік 3 – 15-19 січня 2020 року - Оприлюднення "плівок Гончарука". Один з найбільших піків протестних настроїв за історію спостережень, дописувачі апелюють до того, щоб мітингувати проти Гончарука, аби той подав у відставку через свою непрофесійність.

Пік 4 – 11-13 лютого 2020 року - Андрій Єрмак офіційно замінює Андрія Богдана на посаді голови Офісу Президента. Протестні коментарі пов'язані з закликами до повалення режиму, відсутності необхідного досвіду у поточного голови ОП, його проросійську позицію, погрози страйками та “майданом”.

Пік 5 – 20-24 лютого 2020 року – розміщення евакуйованих українців у Нових Санжарах. Протести до влади через незрозумілі дії щодо українців, яких евакуювали з Китаю, заклики виходити на вулиці щоб не дати розмістити евакуйованих у своїх населених пунктах.

Пік 6 – Зеленський підтвердив зустріч з С. Тігіпко. Апеляція до проросійського реваншу, погрози та заклики виходити на майдан.

Отже, ми отримали 6 пікових значень, коли протестні коментарі набували особливої актуальності. Звідси ми вже можемо зробити декілька висновків:

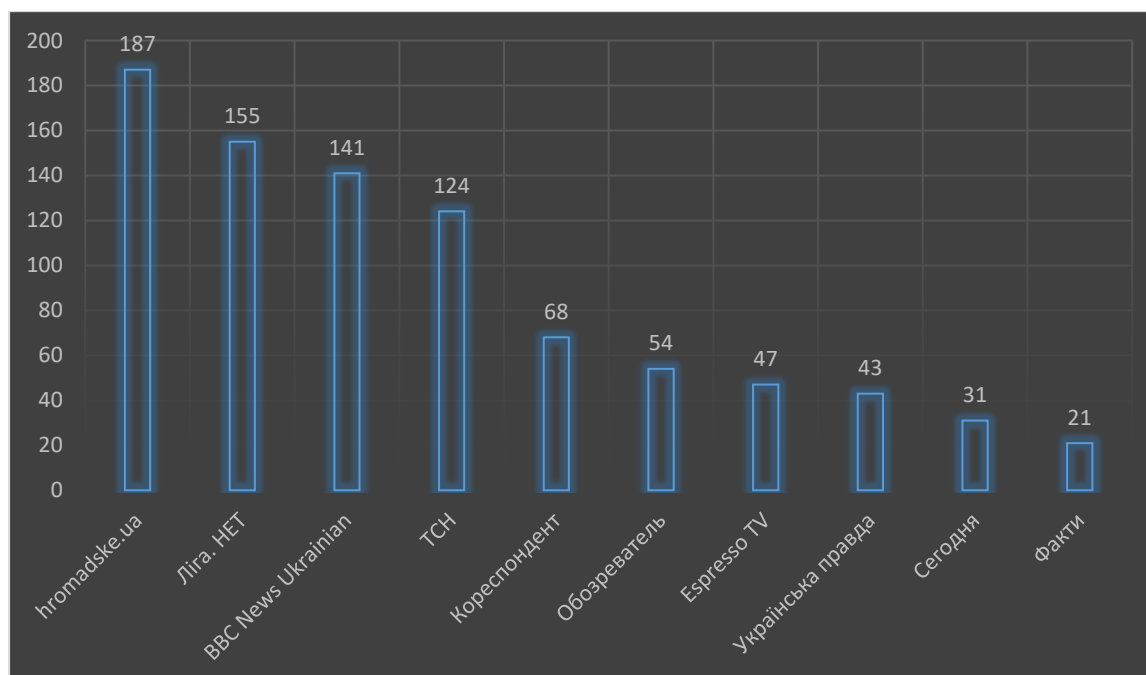
1. Динаміку протестних настроїв ми можемо порівнювати лише саму з собою у кількісному вираженні, тобто неможливо знайти кореляцію між динамікою протестних настроїв та іміджом/рейтингом/ставленням до президента України через кількісні характеристики. (Мається на увазі, що ми не можемо прямо співставляти кількість коментарів) Динаміка протестних настроїв в коментарях – явище доволі специфічне і проявляється як реакція з боку суспільства на певні події в суспільно-політичному житті країни.
2. Ми можемо досліджувати динаміку в широких хронологічних рамках, що неможливо при використанні стандартних методів опитування. Тобто, ми фактично розуміємо що найбільше зростання протестних настроїв в січні-

лютому 2020 року було обумовлено евакуацією українців, а найменше протестних настроїв спостерігалось у період Різдва та період візитів В. Зеленського до Ізраїлю та Польщі. Якщо порівнювати два місяця – то більша половина таких коментарів була у лютому (54%).

- Зростання протестних настроїв українців – реакція на політичні новини. Найбільшим інфоповодом до цього – був президент України В. Зеленський. Найменшим – Верховна Рада України (яка, варто зазначити, в цей момент лише 14-17 січня займалась законотворчістю).

Далі розглянемо – в яких джерелах українців залишали найбільше протестних коментарів.

Доля коментарів у масиві розподілилась наступним чином:

Таблиця 2. Розподіл коментарів у масиві за джерелами.

Найбільший відсоток протестних коментарів був отриманий з дописів у таких спільнотах, як: hromadske.ua (21%), ЛІГА. НЕТ (18%), BBC News Ukrainian(16%), ТСН (24%).

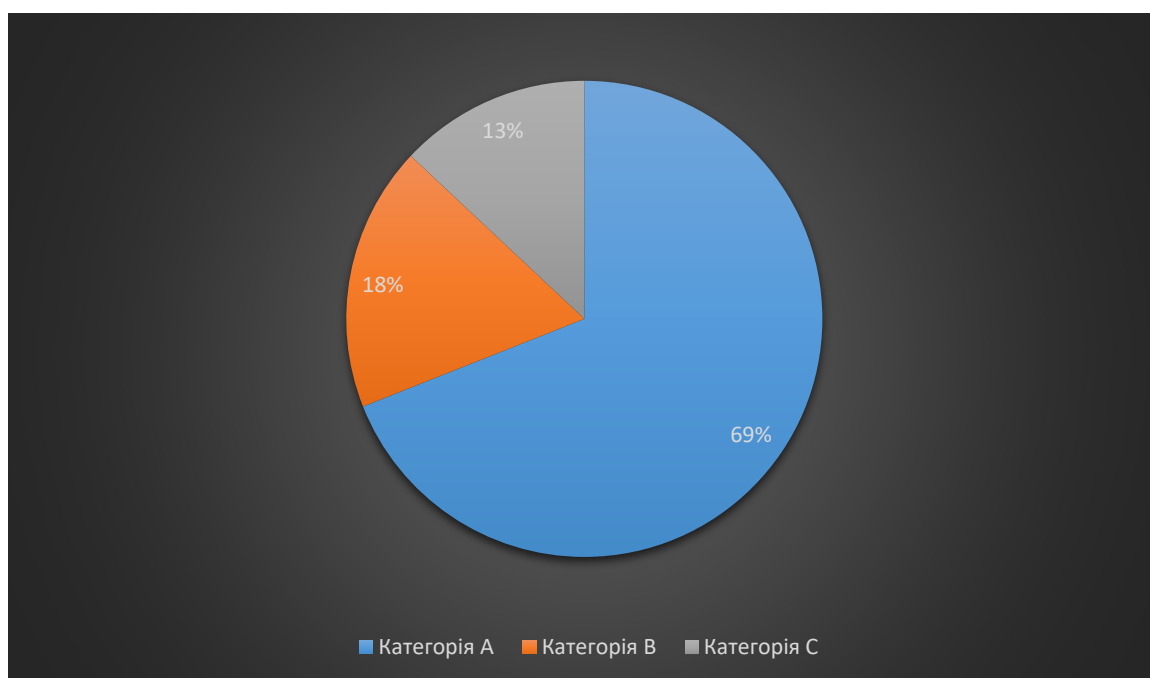
Усі коментарі також було кластеризовано за їх типом і розбито на 3 категорії:

Категорія А – активне заохочення людей до участі у протестах, інформування про майбутні протестні акції та заклик до приєднання, активна критика влади та погрози протестами, згадки минулих протестних акцій в контексті їх можливого повторення.

Категорія В – інформування про протестні акції, мітинги, без закликів до приєднання, критика представників влади без жодних закликів до дій, згадки минулих протестів без закликів до дій.

Категорія С – згадування минулих протестів, як негативного явища, що призвели до негативних наслідків, заперечення будь-яких протестних акцій, критика протестних рухів.

Кластеризація відбувалась шляхом аналізу коментаря та присвоєнню йому відповідного коду.

Загалом в масиві домінували коментарі з закликами до виходу на протести, критикою представників держави та їх дій, погрози та заклики до повалення режиму. Як було зазначено – все це було пов’язано з інфоприводами, згаданими вище. В той же час коментарі Категорії С – зустрічались під будь-якими новинами і призивали до переосмислення подій Революції Гідності, попередніх протестів. В ході аналізу з’являлись підозри що частина цих

коментарів - фейкові, проте перевірити це не вдалось, тому ці коментарі залишились у масиві. До Категорії В – в переважній більшості – це коментарі, які пов’язані з протестами у Нових Санжарах та закликами виходити на аналогічні мітинги у своїх населених пунктах.

Важливо зазначити, що аналіз та інтерпретацій коментарів, пов’язаних з протестними настроями – дуже тонкий момент, адже аналізуючи цей масив – не раз були підозри на спам/накрутку таких коментарів, які були дуже схожими за змістом свого повідомлення. Тож, це ще один важливий висновок з дослідження – що наразі важко відділити фейкові коментарі від реальних у справі дослідження протестних настроїв, оскільки підбурення до протестів завжди було інструментом у руках політичних сил і соц. мережі наразі – не виняток.

Також було створено візуалізацію, за допомогою інструмента World Cloud – того, що респонденти зазначали у своїх відповідях. Зазначимо одразу, що коментарів російською та українською мовою набралось приблизно порівну – 497 українською та 374 російською.

В коментарях українською мовою – риторика була більш радикальною до президента. Якщо розкласти коментарі українською за кластерами, то можна згрупувати їх в наступну таблицю:

	Всі коментарі	Російською	Українською
А	69%	56%	79%
В	18%	19%	17%
С	13%	25%	4%

** Зеленим відмічено найбільшу різницю у риторичі коментарів, відносно до загальної риторики.*

Як бачимо з таблиці – коментарі українською в більшій мірі спрямовані на протести і в меншій мірі згадують попередні протести в негативному контексті,

рішення не робити таку інтерпретацію, оскільки вона не є хоча б на 50% надійною. Отже, аналіз ЦА здійснювався лише за параметром статі.

Була вивчена наступна закономірність. Якщо розглядати масив коментарів в цілому – то протестні коментарі в 64% пишуть чоловіки, в 36% - жінки. Схожа ситуація простежується і в даних КМІС, стосовно готовності участі українців в протестах, з яких випливає, що чоловіки виявляють більше протестних настроїв, ніж жінки. Однак, існує гіпотеза, що чоловіки взагалі є більш активними у плані політичної поведінки, та зацікавленості суспільно-політичним життям, проте цю гіпотезу перевірити на даних дослідження неможливо.

Далі розглянемо розподіл за гендером за кластерами:

Кластер А – чоловіки 75% коментарів, жінки – 25%.

Кластер В – чоловіки 56%, жінки - 44%

Кластер С – чоловіки 61%, жінки – 39%

Отже, чоловіки були більш активними ніж жінки в усіх кластерах. В кластері В ситуація була трішки рівніша і аналізуючи наявні коментарі – жінки активно поширювали інформацію щодо протестів/мітингів, пов'язаних з евакуйованими українцями з Китаю. Отже, типовий дописувач у соц. мережах щодо протесту – це з більшою ймовірністю чоловік.

Висновки до Розділу 3

Таким чином було опрацьовано масив даних коментарів щодо протестної активності, було проаналізовано 871 коментар і можна зробити наступні висновки:

1. Виникнення протестних настроїв у дискурсі в соціальних мережах – це миттєва реакція на інфопривід. Головним тригером таких реакцій за час спостереження в більшій мірі був чинний Президент України – В. Зеленський. Динаміка протестних настроїв у Лютому була вища, ніж у Січні.

2. Найбільша кількість протестних коментарів зконцентрована у 4-х найбільших новинних спільнотах. Там користувачі найбільш активно дописують про протести, і саме в цих 4х спільнотах в цілому активність дописувачів – найвища. Тобто, ми робимо висновок, що чим більше охоплення в спільноті – тим більша ймовірність що в ній зустрінуться протестні коментарі.

3. Протестні настрої можна кластеризувати за їх тематикою, було виділено 3 кластери протестних настроїв. Найактивнішими за динамікою був Кластер А – до яких було віднесено повідомлення з прямими закликами до протесту, динаміка появи таких коментарів – вибухають одночасно з інфопривідами. Кластер В в свою чергу найбільше актуалізувався з новинами про евакуацію українців з Китаю. Кластер С за динамікою найбільш стабільний, такі коментарі зустрічались постійно.

4. Україномовні коментарі – більш протестні ніж російськомовні, і більше орієнтовані саме на прямі заклики до протестів, в той час як російськомовні дописувачі більш обережні і менш радикальні у своїх коментарях.

5. В цілому чоловіки більш активні в своїх протестних коментарях, ніж жінки. Аналізуючи зміст коментарів – можна зауважити, що коментарі чоловіків помітно радикальніші, ніж коментарі від жінок.

Також важливим завданням цієї роботи – був аналіз інструментарія SML та пілотажне дослідження можливості його використання для відстежування протестної активності населення. Отже, після проведення польового етапу та аналізу даних – можна зробити наступні висновки.

До переваг цього методу можна віднести:

1) Швидке отримання результатів – фактично результати дослідження можна

в узагальненому вигляді отримати буквально за декілька днів після старту польового етапу. Така швидкість – значний плюс у порівнянні з традиційними F2F, CATI або online опитування.

2) Можливість отримати результати в розрізі day2day. Тобто фактично, проаналізувавши динаміку за 2 місяці – ми бачили сплеск протестної активності буквально за кожен день. Фактично це означає, що ми можемо знати, в які дні протестна активність була найвища і з якою подією це було пов'язано. В той же час говорячи про вимірювання протестного потенціалу в стандартних методиках опитування – ми фіксуємо цей стан, говорячи що він актуальний лише на період проведення поля. Як ми бачимо з графіку протестної активності в Таблиці 1 – чіткі всплески можуть бути пов'язані з певною новиною і так само швидко приходять в норму.

3) Відсутня потреба задіяти велику команду дослідників. На цьому дослідженні було наочно продемонстровано що збір та аналіз результатів може відбуватись в умовах залучення мінімальної кількості людей, що в майбутньому дозволить банально зекономити кошти замовнику.

4) Респонденти – можуть вільно виказувати свою думку, не обмежені будь якими моральними принципами, а дослідник веде включене спостереження за респондентом. Відсутній вплив інтерв'юера і респонденти більш схильні писати щиро.

Проте був помічений і ряд вагомих недоліків.

1) Необхідно чітко задати критерії пошуку, від цього буде залежати валідність отриманих даних. Під час проведення польового етапу – критерії пошуку декілька разів змінювались і фінальний алгоритм все ж таки не гарантує 100% потрапляння до нього усіх згадок про протести. Тому, адаптація інструментарія – важливий і складний етап проведення цього дослідження.

2) Відсутність чіткого алгоритму можливості відсіяти фейкові коментарі. На

етапі аналізу було відібрано 2376 коментарів, але після фільтрації коментарів (було видалено однакові коментарі від різних користувачів, і було видалено різні коментарі від одного користувача. Фактично дотримувалось правило 1 користувач = 1 унікальний коментар) залишилось 37% коментарів. Тим не менше немає впевненості, що коментарі, які були залишені – коментарі від реальних дописувачів. Це може бути великою проблемою, у випадку, коли третім особам стане відомо, що відбувається дослідження протестної активності та алгоритм збору даних також стане зрозумілим – у такому випадку сторонні особи зможуть зрозуміти, як обходити алгоритм і міняти результати дослідження на свою користь.

3) Складність зібрати великий масив коментарів та проаналізувати їх. В даному дослідженні вибірка навмисно скорочувалась, з розумінням того, що може не вистачити ресурсів проаналізувати всі наявні коментарі. У випадку, коли ми говоримо про всеохоплююче, суцільне дослідження всіх коментарів – безумовно необхідно підключати до етапу збору та аналізу даних спеціальні інструменти, серед яких – Machine Learning, Artificial Intelligence. За допомогою їх можна буде аналізувати великі масиви коментарів, що в свою чергу призведе до збільшення фінальної вартості дослідження, що буде нівелювати ключову перевагу наразі.

4) Неможливо порівняти динаміку з іншими дослідженнями цієї тематики.

На це є декілька причин:

- Хоча ми говоримо, що дедалі більше українців становляться користувачами інтернету – тим не менше, це ще не всі українці, і не всі користувачі інтернету перебувають у соціальних мережах, не всі українці з соціальних мереж залишають коментарі під дописами.
- Онлайн аудиторія України відрізняється від офлайн аудиторії. За даними Kantar TNS – онлайн аудиторія це люди з більшим доходом, більш якіснішою освітою, більше представники професій білих воротничків. Тому, аналізуючи дані такого дослідження ми повинні все одно тримати в голові, що ці протестні настрої – це не думка всього населення.

5) Збір таких даних не врегульований кодексом ESOMAR. Фактично,

накопичуючи ці дані у масив – ми суперечимо кодексу, оскільки при проведенні дослідження ми повинні інформувати респондентів, що він приймає в ньому участь і його дані використовуються для подальшої обробки та представлення в узагальненому вигляді. Дана ситуація наразі не регулюється кодексом, оскільки на ринку послуг вже існують компанії, які проводять такі дослідження.

Отже, було виявлено переваги й недоліки методу SML на прикладі дослідження протестних настроїв і в цілому наразі ми можемо говорити про те, що цей метод необхідно доопрацювати, але він має великий потенціал, адже несе важливі переваги, порівняно зі стандартними методами дослідження протестного потенціалу.

ВИСНОВКИ

Отже, в рамках дипломної роботи було розглянуто протестні настрої в сучасному українському суспільстві та факторів їх виникнення. За результатами дипломної роботи можна зробити наступні висновки:

Було з'ясовано зміст поняття протестні настрої. Отже, протестні настрої це певний тип соціальних настроїв, за яких домінує незадоволеність прошарків населення поточним станом розвитку суспільства. Було також визначено, що протестні настрої мають на увазі готовність до прийняття певних конкретних дій і також бездіяльність, що також є формою протесту. Генеза поняття протестні настрої було розглянуто у контексті терміну соціальні настрої. Аналіз теоретичних джерел засвідчив наявність чіткого зв'язку між двома термінами і продемонстрував що протестні настрої є одним з видів соціальних настроїв.

Було виявлено декілька теоретичних підходів до розгляду протестних настроїв, серед яких варто виділити теорії колективної поведінки. Прихильники теорії колективної поведінки вказують на соціально-психологічне підґрунтя протестних настроїв, вивчають іраціональну поведінку та обґрунтовують протестні настрої через психологію натовпу. До прихильників такого підходу варто віднести Г. Лебона, В. Тернера, Г. Олпорта. Іншим теоретичним підходом до розгляду протестних настроїв є теорія "New normality", автори якої розглядають протестні настрої в контексті сприйняття маргінальної поведінки, як нормальної, тобто реструктуризація суспільної думки щодо маргінальної поведінки внаслідок актуалізації протестних настроїв.

В рамках теоретичного розділу також було розглянуто генезу виникнення соціальних рухів. Було доведено, що соціальні рухи є типом протестних настроїв. Було виявлено, що соціальні рухи переживають декілька важливих стадій формування, які пов'язані з фазою розвитку протестних процесів. Аналіз засвідчив, що соціальні рухи в більшості випадків не досягають необхідного рівня формалізованості, проте соціальні рухи впливають на можливість швидкої мобілізації суспільства у процесі протесту. Було розглянуто в

хронологічному порядку Революції Гідності з точки зору соціального руху, та проаналізовано всі етапи становлення і розвитку цього соціального руху.

Було розглянуто макроекономічні, соціально-культурні та суспільно-політичні фактори впливу на протестні настрої суспільства. Було розглянуто модель J-кривої Дейвіса для пояснення актуалізації протестних настроїв. В результаті аналізу було виявлено кореляції між зростанням протестних настроїв в Україні за даними моніторингу соціального інституту імені Яременка і занепадом України. Аналіз засвідчив, що зростання протестних настроїв в Україні набувало актуалізації разом із падінням макро-економічних показників.

Було розглянуто соціально-культурні фактори впливу на протестні настрої, до яких було віднесено певні форми нерівності, дискримінації, а також девіантну поведінку. На інституційному рівні було доведено вплив суспільно-політичних факторів на протестні настрої. Суспільно-політичні фактори було охарактеризовано, як “реактивні” – зважаючи на те, що протестні настрої зростають як відповідь на певні суспільно/політичні зміни. Було побудовано графік залежності підвищення протестних настроїв від актуальності та значущості політичної зміни.

Було описано структурні аспекти індикаторів протестних настроїв. Головним індикатором протестних настроїв було визначено соціальну напругу. Було виявлено декілька стадій та типів соціальної напруги, а сама соціальна напруга була проаналізована не лише в контексті протестних настроїв, але й як соціальне явище, що дало змогу глибинно дослідити ключові моменти її зародження.

У рамках методологічного етапу роботи – було використано метод Social Media Listening для виявлення динаміки протестних настроїв. Було виявлено різке підвищення протестних настроїв, як реакції на певні суспільно-політичне та макро-економічні події в Україні, *tone of voice* більшості коментарів був зосереджений на активних закликах до протестів. Було виявлено поденну динаміку зростання та падіння протестних настроїв, було з'ясовано піки та інфопривіди, що спричинили найбільше зростання протестних настроїв.

Найбільше зростання протестних настроїв було виявлено під час процесу евакуації громадян України з Китаю.

Було емпірично підтверджено головну гіпотезу дослідження, а саме те, що сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується різкими підвищеннями протестних настроїв.

В результаті апробації методу SML було вказано на переваги та недоліки цього методу, розроблено рекомендації щодо його подальшого використання для дослідження стану протестних настроїв. Також можна зазначити, що даний метод доцільно використовувати в якості допоміжного методу при дослідженні протестних настроїв. Аналіз показав, що метод не може використовуватися як альтернативний, але цілком може бути використаний для більш короткотривалого аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Акуніна. Ю, // Протестне мистецтво в молодіжному середовищі: соціально-культурний аналіз // 2016 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/protestnoe-iskusstvo-v-molodyozhnoy-srede-sotsialno-kulturnyy-analiz/viewer>
2. Буров І. Очікування і реалії протестної поведінки // Українське суспільство 1992- 2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2013.
3. Ворона В. // П'ять років життя по – новому в соціологічному вимірі. // 2018 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/monitoring-2018statti.pdf>
4. Габа О. // Протестні настрої молоді: теоретична і емпірична каузальні моделі // 2015 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2015/1/Gaba_Protest-Moods-Youth/
5. Галактіонова І. // Громадянська непокоря як явище в сучасній політичній культурі суспільства // 2008 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/3166/1/Galaktionova.pdf>
6. Головаха Є. // Феномен "аморальної більшості" в пострадянському суспільстві: трансформація масових уявлень про норми соціальної поведінки в Україні // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ecsocman.hse.ru/data/291/985/1219/04golovaha-20-22.pdf>
7. Головаха Є., Горбачик А. // Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами "Європейського соціального дослідження" 2005-2007-2009-2011 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://i-soc.com.ua/assets/files/library/european_social_survey_57911_ua.pdf

8. Головаха Є., Жуленьова О. // Соціальна напруженість і потенціал протесту в українському суспільстві: сучасний стан і динаміка // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ief.org.ua/docs/mg/61.pdf>
9. Гончарова О. // Соціальна апатія та соціальний протест як форми біфуркації в умовах трансформаційних суспільств // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Mnf_2014_16_13.pdf
10. Гулін К. // Фактори формування протестної поведінки // 2013 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/factory-formirovaniya-protestnogo-povedeniya>
11. Дубов Д. // Засоби масової інформації як якісно нові суб'єкти політичних комунікацій // 2007 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8946/06-Dybov.pdf?sequence=1>
12. Головаха Є. // "Зеленський не усвідомлює, яку відповідальність на нього накладає можливе майбутнє президентство" // Фокус, Квітень 2019 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://focus.ua/politics/426838-vsemu-golovaха>
13. Зануда А. Соціологи: українцям важко, але масових протестів не очікується / А. Зануда // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/business/2015/08/150811_crisis_protests_az
14. Бекешкіна І. // Шоумен Зеленський не вийде до другого туру виборів президента, вважає соціолог Бекешкіна // Інтерфакс-Україна, Грудень, 2018 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://interfax.com.ua/news/political/554563.html>

15. Кириченко І. // Портрет українського суспільства пензля соціолога // Дзеркало тижня // 2014 // - [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/socium/portretukrayinskogo-suspilstva-penzlya-sociologa_.html
16. Максиміва, Е. // Політичний протест як фактор нестабільності політичної системи // 2013 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.gramota.net/articles/issn_1997-292X_2013_3-1_28.pdf
17. Мертон, Р. // Соціальна структура і аномія // 2012 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-struktura-i-anomiya>
18. Метельова Т. // Протестні рухи як сегмент громадянського суспільства й форма прямої демократії: світові тренди та український досвід // 2015 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4588/>
19. Палій Г. // Основні тенденції та ризики протестних настроїв в українському суспільстві. Аналітична доповідь // Національний інститут стратегічних досліджень // - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/970/>
20. Паршакова Ю. // Сутність, типи і фактори соціальних рухів // 2011 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/suschnost-tipy-i-factory-sotsialnyh-dvizheniy>
21. Протестні настрої населення: останні тенденції // Дослідження Фонду «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» разом із соціологічною службою Центру Разумкова // травень 2013 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/protestni-nastroi-naselennya-ostanni-tendentsii>
22. Резнік О. // Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації // 2011 // - [Електронний ресурс] – Режим

доступу:<http://www.nas.gov.ua/EN/Book/Pages/default.aspx?BookID=0000005706>

23. Рудь І. // Протестні тенденції в Україні: причини, перебіг, прогнози // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1923:protetni-tendentsiji-v-ukrajini-prichini-perebig-prognozi-2&catid=8&Itemid=350
24. Рукавішнікова В. // Соціальна напруженість : концептуальна схема // 2008 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/8mhby7irtr/direct/92093278>
25. Симончук О. // Протестні установки населення України: динаміка та соціально-груповий профіль // 2017 // // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://i-soc.com.ua/ua/institute/simonchuk-olena-volodimirivna>
26. Соломатіна. Е // Конфлікт як фактор соціальних змін в теорії Алена Турена // 2010 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/konflikt-kak-faktor-sotsialnyh-izmeneniy-v-teorii-alena-turena>
27. Тарасенко Н. // Акції протесту в Україні: причини й перспективи в оцінках експертів // 2016 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Grani_2018_21_3_9.pdf
28. Шиндировський, І.М. // Характеристика користувачів всесвітньої мережі інтернет // 2019 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vlca_ekon_2018_56_19.pdf

- 29.Динаміка ринку побутової техніки та електроніки України. Підсумки 2015 року // GfK Ukraine // 2016 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://temax.gfk.com/reports/>
- 30.Економічна статистика / Зовнішньоекономічна діяльність // Державна служба статистики України // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm
- 31.Огляд українського ринку продуктів харчування і напоїв // Nielsen Ukraine // 2016 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.nielsen.com/ua/uk/insights/article/2016/food-beverages-industry-overview/>
- 32.Онлайн медіа та соціальні мережі перехопили лідерство у телебачення за популярністю в Україні, — нове опитування USAID-Internews щодо споживання ЗМІ // Internews with USAID partnership // 2019 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://internews.in.ua/uk/news/onlajn-media-ta-sotsialni-merezhi-perehopyuly-liderstvo-u-telebachennya-za-populyarnisty-u-v-ukrajini-nove-opytuvannya-usaid-internews-schodo-spozhyvannya-zmi/>
- 33.Рейтинг популярних сайтів за березень 2020 // Kantar TNS // Березень, 2020 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://tns-ua.com/news/rejting-populyarnih-saytiv-za-berezen-2020>
- 34.У 2019 році Facebook та Instagram в Україні видалили 1 млн акаунтів і отримали стільки ж нових користувачів – дослідження // Plus One, лютий 2020 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://plusone.com.ua/blog/u_2019_rotsi_facebook_ta_instagram_v_ukrayini_vydalyly_1 mln_akauntiv_i_otrymaly_stilky_zh_novyh_korystuvachiv_doslidzhennya/
- 35.Aligisakis M. // Labour disputes in western Europe: Typology and tendencies // 1997 // - [Електронний ресурс] – Режим доступу:

[http://search.proquest.com/openview/c8247027ce6a01dcca6fc09b80247755/1?
pq-origsite=gscholar&cbl=627](http://search.proquest.com/openview/c8247027ce6a01dcca6fc09b80247755/1?pq-origsite=gscholar&cbl=627)

36. Davies, James // Toward a theory of revolution // 1962 // - [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://davidmlast.org/wp-content/uploads/2019/12/DAVIES2089714.pdf>
37. Gordon, Deborah M. // "The Ecology of Collective Behavior" // March 2014 // - [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3949665/>
38. Hills, Michael // Kluckhohn and Strodtbeck's Values Orientation Theory // 2002 // - [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.coralgablescavaliers.org/ourpages/users/099346/IB%20Theory%20of%20Knowledge/Bastian%20Chapter%2002/Kluckhohn%20and%20Strodtbecks%20Values%20Orientation%20Theory.pdf>
39. Jaap van Ginneken // Collective behavior and public opinion – Rapid shifts in opinion and communication // 2003 // - [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://scholar.google.pl/scholar_url?url=http://www.academia.edu/download/38263754/Collective_Behavior_and_Public_Opinion.doc&hl=uk&sa=X&scisig=AAGBfm1t8_AIPKDO5yaewlmdp71QlXQnbQ&nossl=1&oi=scholar
40. LeBon, Gustave. // The Crowd: A Study of the Popular Mind. // - [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.files.ethz.ch/isn/125518/1414_LeBon.pdf
41. Perkins, J. // Social context of revolution // - [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/333578294_Theories_of_Revolution
42. Preis T // Complex dynamics of our economic life on different scales: insights from search engine query data // 2010 // - [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://royalsocietypublishing.org/doi/full/10.1098/rsta.2010.0284>

43. Quaranta M // Political Protest in Western Europe: Exploring the Role of Context in Political Action. // 2015 // - [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.springer.com/gp/book/9783319221618>
44. Szymanski, B // Social consensus through the influence of committed minorities // 2011 // - [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/51595379_Social_consensus_through_the_influence_of_committed_minorities
45. Turner, Robert Introduction to Collective Behavior and Collective Action // - [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://pdfs.semanticscholar.org/f658/8f94623967ab0af818f89ae0d03a9e0b243b.pdf>
46. Facebook API Graph // - [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://developers.facebook.com/docs/graph-api/reference/v6.0/object/comments>
47. GDP growth (annual %) – Ukraine // World Bank national accounts data // - [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.МКТР.KD.ZG?locations=UA>
48. ICC/ESOMAR International Code on Market, Opinion and Social Research and Data Analytics // - [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.esomar.org/uploads/public/knowledge-and-standards/codes-and-guidelines/ICCESOMAR_Code_English_.pdf
49. What is Social Listening, Why it Matters, and 10 Tools to Make it Easier // - [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://blog.hootsuite.com/social-listening-business/>